

લીમ

શ્રી હાંડનો બેઠ

સાહસનાં શૂરાતનથી ભરપૂર આ નવલકથા એકએક ક્ષણના પુસ્તકાલયમાં રાખવા લાયક છે. જુનોગદના દાક્તર પ્રતાપરાય અને તેના સોમની બહાદુરસિંહ એક અજબ જોડો મંચ નેળવવા ચીન ગયા હતા અને ત્યાં જીવસટોસટતાં પરાક્રમે કરીને અત્યંત સંકટોમાંથી પસાર થઈને સફળતા મેળવી પાછા ફર્યા હતા. તેની કહાણી પ્રત્યેક જુવાનની નસે-નસમાં શૂરાતન અને જોમ ઉછાગાવે તેવી છે. સૈનાપ્ત્ર પત્રે આ પુસ્તક વાંચવાની ખાસ દુરુક જુવાનને બલામથ્થુ કરી છે. કેમકે એ એક નવીજ શૈલીની વાર્તા છે. શુભરાતી બાપમાં આટલાં સરળ નિર્દોષ અને પ્રેરક તત્ત્વોવાળી નવલકથા આ જુજ દશે. ગ્રીક દેશમાંના બેઠ મટોની પાછળ કેવી રહસ્યમય ગુપ્તતા રહેલી છે, તેનું એમાં સાચેસાચું દિગ્દર્શન થાય છે. નાનાં મોટાં સૈા કાઢતે એ વાંચતાં રસ પડશે.

પાકું પુકું, મોનેરી નામ, ચાર ચિત્રો અને મોટાં કદના ૬૦૦ પાનાવા પ્રમાણમાં કિંમત રૂપિયા સાડા ત્રણ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટેજ આઠ આના લાગે છે. બાગ બીજો કિંમત રૂપિયા બે. બંને બાગ મળુર થયા છે.

એ તેમજ અમારાં બીજાં તમામ પુસ્તકો તેમજ બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકો મુજબાઈના બધાં બુકસેલરો ઉપરાંત વડોદરા, રાજકોટ, ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોના બુકસેલરો પણ વેચે છે. તથા બહીલરના રેલ્વે સ્ટેશન પરના મોટા પત્રથી પણ મળશે.

ગાંડીવ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૫૬૮૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ

ભાષા

વિષય

૨ : ૩

ગાંડીવ આલોચનમાલો

પુષ્પ :

: છકું

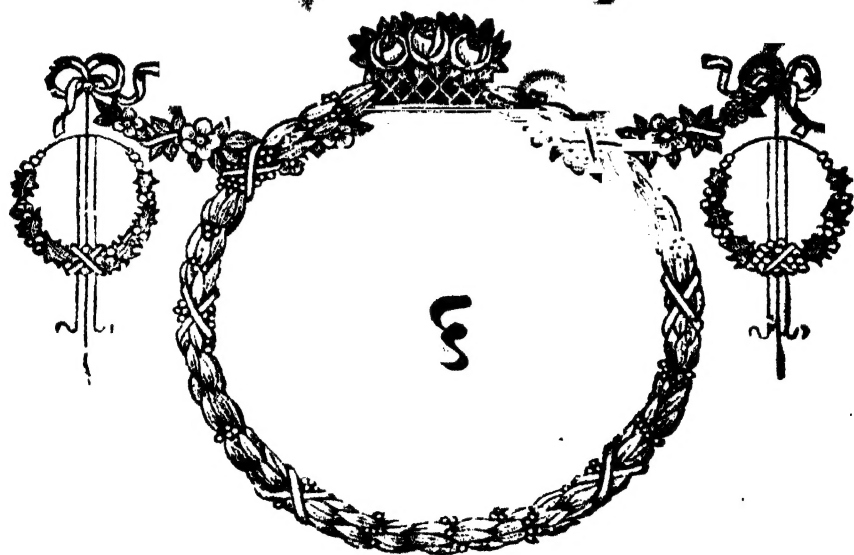
ભીષ્મ

અને

પ્રધિષ્ટિર

લખનાર

નટારલાલ વીમાવાળા

પ્રગટકર્તા-

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦-કેળાંપીઠ,

સુરત

આ પુસ્તક બ્રિ.
ખાતા તરફથી
ને લાયબ્રેરી માટે

સરકારી ડેળવણી
શાળાઓમાં ઇનામ
મંજૂર થયું છે.

૧૪૬૬૬
સરકારી વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
સરકારી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
ઈશ્વરલાલ વીમાવાળા

ત્રી જ આ વ તિ :
૧૯૩૦ ઇસ્વી: ૦-૪-૦

શ્રી

તરફથી

ભીષ્મ

અને

યુધિષ્ઠિર

ચિં

ને ભેટ

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ગાંડીવ

અઠવાડિક

દર શુક્રવારે પ્રગટ થાય છે.
તેમાં ગ્યાખા ગુજરાતની ખ-
ખરા, નોંધો, રમુજ અને
સાહિત્યની ચર્ચા પ્રગટ થાય
છે. લવાજમ સુરતમાં રૂપિયા
ત્રણ. બહારગામ રૂ. ૪)
પરદેશ શિલિંગ દસ.

ગાંડીવ

છાપખાનું

ગયા દશ વરસની કારકીર્દિમાં
આ છાપખાનાએ શુદ્ધ અને
સ્વચ્છ છાપકામ કરવા માટે
સારી ખ્યાતિ મેળવી છે.

ગાંડીવ

સાહિત્ય

મંદિરના આ વિભાગમાં ગાંડીવે
પ્રકટ કરેલાં પુસ્તકો તેમજ નિર્દોષ,
રસીલી અને બોધક કૃતિઓ
મળી શકે છે. દ્હાણી કરવા
લાયક ચોપડીઓ માટે ત્યાંજ લખો

સરનામું: ૧૮૦ કેળાંપીઠ, સુરત.

સુરત

આવો,

ત્યારે

જરૂર

મુલાકાત

લેશો.

ભીષ્મ

૧

આજે હું તમને એવા માણસની વાત કહેવાનો છું કે જેનો દુનિયામાં જોટાજ નથી. તેનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે. આ ચોપડીનું નામ તેજ તેમનું નામ. ઘણાં ઘણાં વરસો પર—પાંચ હજાર વરસ પર—તે આપણા હિન્દુસ્થાન દેશમાં થઈ ગયા.

તે વખતે શાંતનુ નામે એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાજધાનીનું નામ હસ્તિનાપુર. ભીષ્મ તેમના પુત્ર હતા, પણ ભીષ્મ એ કંઈ તેમનું ખરૂં નામ નહિ, હોં! તેમનું ખરૂં નામ તો ખીબ્બુજ હતું, એ નામની વાત બહુ રસિલી છે. તમને તે સાંભળવામાં ઘણી મઝા પડશે.

આપણા હિન્દુઓના દેવ ૩૩ કરોડ ગણાય છે. આ દેવો સ્વર્ગમાં રહે છે. તેમનામાં આડ વસુઓ હતા. આ

આઠ વસુઓમાં એક દિવ્ય કરીને હતો, અને તેની સ્ત્રીનું નામ પ્રહ્લચારિણી હતું.

હવે એક વાર એવું બન્યું, કે આ આઠ વસુઓ પોતપોતાની સ્ત્રીઓની સાથે ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં તેઓ હિમાલય પર્વત પાસે આવી લાગ્યા. હિમાલય પર્વત પર એક ઠેકાણે વશિષ્ઠ મુનિ ઝુંપડા બાંધીને રહેતા હતા. આ મુનિ પાસે એક બહુજ ચમત્કારિક ગાય હતી.

એ ગાયનું નામ કામધેનુ. સંસ્કૃત ભાષામાં કામ શબ્દનો અર્થ ઇચ્છા થાય છે અને ધેનુનો અર્થ ગાય થાય છે. એ પ્રમાણે આ ગાય, તમે તમારી ઇચ્છા મુજબ જે કંઈ માંગો તે આપે એવી હતી. તેથી તેનું નામ કામધેનુ પડ્યું હતું.

જ્યારે વસુઓ મુનિની ઝુંપડી પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે ગાય ઝુંપડીની બહાર ચરતી હતી. વશિષ્ઠ મુનિ ઝુંપડામાં હતા નહિ. ક્યાંક બહાર ગયા હતા. અને એ રૂપાળી ગાય ગમે તેમ ચરતી ભટકતી હતી, તે પેલા દિવ્ય વસુની સ્ત્રી પ્રહ્લચારિણીએ જોઈ.

ગાયને જોતાંજ એ બાંધને તો તેના પર બહુ પ્રેમ થયો અને તેણે પોતાના ધણીને કહ્યું, કે આ ગાય મારે જોઈએ છે; માટે ચાલો આપણે તેને લઈ જઈએ.

દિવ્ય વસુએ તેને કહ્યું—એ ગાય તો વશિષ્ઠ મુનિની છે. ને એવી ગાય આખી દુનિયામાં એકજ છે. આપણે જે માંગીએ તે વસ્તુ એ લાવીને ખડી કરી દે એવી છે. પણ એ ગાય આપણાથી કેમ લેવાય ? લઈ જઈએ તો મુનિ-મહારાજ આપણા પર ગુસ્સે ભરાય ને શાપ દે.

ધણીતું આવું કહેવું સાંભળીને બ્રહ્મચારિણીને તો ઉલટી ગાય લઈ જવાની બમણીજ ઇચ્છા થઈ, અને તેણે તો વર પાસે જીદ લીધી. દિવ્ય વસુએ તેને બહુ સમજાવી, બીજા વસુઓએ પણ બહુ માથાફાડ કરી પણ તે તો એકની બેજ ન થાય ! તેણે તો એટલે સુધી હઠ પકડી, કે એ ગાય સાથે લઈ નહિ લેશે. તો મારો જાન હું અહિંજ કાઢી નાંખીશ. તેણે આવી હઠ લીધી એટલે આઠ વસુઓ આપડા લાચાર થઈ ગયા. અને મને કમને પણ ગાયને લઈને તેમણે ચાલવા માંડ્યું. પણ એ બાઈએ આવી જીદ લીધી, ને ખોટી હઠ પકડી, તેનું કેવું પરિણામ નીપજ્યું, તે હવે જુઓ. ખોટી હઠ કશામાં કંઈ સાર નથી એ વાત આ ઉપરથી તમને સમજશે.

વશિષ્ઠ મુનિ થોડી વારે ઝુંપડી આગળ આવ્યા, અને જુઓ છે તો પોતાની ગાય ન મળે, એ ગાય તો તેમને પોતાના પ્રાણથી પણ બંધાવી હતી. તુરતજ તેને શોધી કાઢવા

પોતે બહાર નીકળ્યા, અને ગાયને પગલે પગલે દોડતા આલ્યા. થોડે દૂર ગયા એટલે તેમણે પેલા આઠ વસુઓ અને તેમની સ્ત્રીઓ સાથે ગાયને જોઈ. પોતે તુરતજ સમજી ગયા કે ગાયને વસુઓ ચોરી જાય છે. તેમણે પાછળથી મોટા ઘાંટા પાડીને કહ્યું: અરે, ઓ ચોરટાઓ ! તમે ગાયની ચોરી કરો છો ! તમે દેવ લોકો હોવા છતાં તમને માનવીઓની પેઠે ચોરી કરવાનું મન થાય છે, તો જાવ, તમે માણસ બનો અને નીચે પૃથ્વીમાં પડો.

મુનિનો આ ગુસ્સાભરેલો ઘાંટો સાંભળી વસુઓ ધૂજવા લાગ્યા. તુરતજ પાછા વળી ગાયને ઋષિ પાસે લઈ જઈ તેઓ તેમને પગે લાગ્યા. અને પોતાના ગુન્હા માટે માફી માંગી. તેમણે વશિષ્ઠ મુનિના પગ પકડીને ખૂબ કાલાવાલા કર્યા, કે અમારો આટલો ગુન્હો માફ કરો. અમને માણસ થવાની સજામાંથી છૂટા કરો. હવેથી અમે આવું હલકટ કામ નહિ કરીએ.

એ સાંભળી મુનિને દયા આવી. તેથી તેમણે સાત વસુઓને માટે તો સજા હલકી કરી નાંખી. તેઓ બોલ્યા: તમારામાંથી સાત જણ તો પૃથ્વી પર જનમશે તેવાજ મરણ પામી પાછા સ્વર્ગમાં આવશે. પરંતુ દિવ્યનો ગુન્હો મોટો છે. ચોરીનો વાંક તેનોજ છે. માટે તેને આખો જન્મારો

કાઢવો પડશે. અને તમે બધા જમને ગંગામૈયાની ભક્તિ કરશો, તો તમને જલદીથી સુખ થશે.

એમ કહી મુનિરાજ તો ગાય લઇને ચાલતા થયા. બીજી બાજુ બધા વસુઓએ સ્વર્ગમાં ગંગા નદીને કિનારે જઇ તેની પ્રાર્થના કરી. કેટલોક વખત બાદ દેવી પ્રસન્ન થયાં; અને દર્શન આપી કહ્યું: હે વસુઓ, મને બધી ખબર પડી છે. પૃથ્વી પર તમારી સૌની માતા હું થઇશ. અને તમને જેમ બને તેમ જલદીથી પાછા સ્વર્ગમાં લાવીશ. માટે તમે બેઠકે રહો.

પછી ગંગામૈયા એક સ્ત્રી રૂપે પૃથ્વીમાં ઉતર્યા; અને એક દિવસ શાન્તનુ રાજની નજરે પડ્યાં. રાજા તે વેળા શિકારે નીકળેલો હતો. ત્યાં જંગલમાં ગંગાદેવી નજરે પડ્યાં. રાજાએ તેને પોતાની સાથે લગ્ન કરવાનું કહ્યું. ગંગાદેવી કહે: રાજાજી, તમારી સાથે પરણવાનું કોને નહિ મને ? હું તમને ખુશીથી પરણીશ. પણ મારી એકજ શરત છે. તે શરત કળુલ કરે, તોજ પરણું, હું જે કંઈ કહું તે તમારે મુંગા મુંગા બોલ્યાં કરવું; તેમાં વાંધો કાઢવો નહિ, તેમ મને અટકાવવી નહિ. જે દિવસે તમે એવું કંઈ કરશો તે દિવસે હું તમને તણને ચાલી જઇશ.

રાજાએ તો આપુંપાણું બોલ્યા વિના હા કહી દીધી.

પછી ખંનેના લગ્ન થયાં, અને ખંને રાજધાનીમાં આવ્યાં. પછી આ નવી રાણીને પેટે એક પછી એક એમ સાત છોકરા થયા. જેમ જેમ છોકરા થાય તેમ તેમ રાણી જઇને તેને ગંગા નદીમાં નાંખી આવે. બીજી બાબુ રાજા તો આવું જોઇ ઉથો નીચો થવા લાગ્યો. પણ કરે શું ? રાણીના કામમાં આડે નહિ આવવાનું પોતેજ કપ્પડેલું હતું. પોતાને પેટે બીજા કંઈ છેયાં છોકરાં નહિ. હવે કરવું શું ?

એટલે છેવટે તે બાપડો કંટાળ્યો. તેની ધીરજને પણ હદ હતી. છેવટે જ્યાં રાણીને પેટે આઠમો છોકરો થયો ત્યારે તેણે રાણીને અટકાવીને કહ્યું કે: રાણીજી, હવે બહુ થયું. ઘણા પુત્રાભી તમે હત્યા કરી. હવે આટલો એક તો વંશવૃદ્ધિ ખાતર તમારે રહેવા દેવો પડશે. રાણીએ કહ્યું કે: બસ રાજાજી, થયું. તમારો ને અમારો સંબંધ પૂરો થયો. હું જાઉં છું. હું ગંગા દેવી છું. હું મારી સાથે આ પુત્રને દેતી જાઉં છું અને તે મોટો થશે ત્યારે તમને પાછો આપી જવા બંધાઉં છું. હવે પ્રણામ.

આટલું બોલી પુત્રને લઇને ગંગાદેવી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં અને ગંગા નદીમાં જઈ અંદર ઉતર્યાં અને જળમાં અલોપ થઈ ગયાં.

ગંગાને પેટે અવતરવાને લીધે એ પુત્રનું નામ પડ્યું

ગાંગેય. અને એજ આપણા ભીષ્મ. ઐમનું નામ દેવવ્રત પશુ હતું. ભીષ્મ નામ શાથી પડ્યું એ વાત હવે પછી આવશે.

(૨)

એમ કરતાં ઘણાં વરસ વીતી ગયાં. જળદેશમાં ગંગાજી પાસે ભીષ્મ ઉછરીને મોટા થવા લાગ્યા. ખીજા બાળુ શાંતનુ રાજાની ઉમ્મર મોટી થતી જતી અને તે પુત્રના વિભ્રમે દુઃખી થતો હતો. પશુ તેનો કંઈ ઉપાય ન હતો. એમ કરતાં કરતાં ગાંગેયની ઉમ્મર આશરે ચોવીસ વરસની થઈ ત્યારે એક દિવસ ગંગાદેવી શાંતનુ પાસે 'વધાર્યા' અને ગાંગેયની સોંપણી કરી. શાંતનુ રાજાના આનંદનો હવે પાર રહ્યો નહિ. તેણે તો ગાંગેયને તરતજ યુવરાજ પદે સ્થાપન કર્યો.

શાંતનુ રાજાને શિકારનો શોખ બહુજ હતો. તેથી અવારનવાર તે શિકાર ખેલવા જતા. એવામાં એક કૌતુક બન્યું. એક વાર રાજા શિકારથી પાછા ફર્યા. પશુ ઘેર આવીને એકદમ નિરાશ થઈને પડ્યા. તેને કોઈ ભતનું રહેન પડે નહિ. ઉંઘ આવે નહિ, તેમ ખાવાપીવામાં પશુ ચિત્ત ચોંટે નહિ. યુવરાજ 'ગાંગેયજીએ જોયું', કે પિતાજીને કંઈક દુઃખ માથે આવી પડ્યું છે. નહિ તો તે આવા ગાંડા જેવા કેમ થઈ જાય ? તેણે રાજાજીને બહુ ઉથલાવી ઉથલાવીને

પ્રછયું. પણ શાંતનુએ કંઈ થોકખો, સમજાય તેવો જવાબ દીધો નહિ. આખરે જે દરબારીઓ રાજ સાથે શિકાર ખેલવા ગયા હતા તેને ગાંધેયજી મળ્યા અને પૂછપરછ કરી. તપાસ કરતાં કરતાં છેવટે માલમ પડ્યું કે જમના નદીને કાંઠે શિકાર કરતાં કરતાં એક માછીની કન્યા રાજજીને નજરે પડી હતી, અને તેની સાથે લગ્ન કરવાનું રાજને મન થયું હતું. રાજએ જઈ તેના બાપ પાસે કન્યાની માંગણી કરી હતી. પરંતુ તેણે ના પાડવાથી રાજ ઉદાસ થઈ ગયા છે. આ ખબર મળતાંજ ગાંધેયજીએ મન સાથે નક્કી કર્યું કે ગમે તે ઉપાયે પણ તે માછીને સમજાવી પટાવી, જે માંગે તે આપી એ કન્યાને રાજ સાથે પરણાવી રાજનું દુઃખ ટાળવું અને તેના મનનું સમાધાન કરવું. એમ વિચારી પોતે પેલા માછી પાસે ગયા.

માછીએ યુવરાજને આવેલા જોઈ તેને પ્રશ્ન કરી માન આપી ખેસાડ્યા, અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તુરતજ ગાંધેયજીએ તો ખીજી કંઈ લાંબી વાત કર્યા સિવાય પોતાના પિતા માટે તેની કન્યાનું માગું જ કર્યું.

માછી કહે: કુમાર, આપના બાપુએ પણ એ વાત પહેલાં કરી હતી. અમારાં એવા નશીબ ક્યાંથી કે મહારાજ અમારા જમાઈ થાય! પણ એ વાતમાં એકજ વાંધો છે.

હું રાજપાટ છોડી દઉં છું. હું પ્રતિજ્ઞા
કરું છું કે મારી નવી માતાના ને પુત્ર
થશે તેનેજ હું રાજગાદી પર બેસાડીશ.

પાનું ૧૪ મું,

માટે એ વાત જવા દો.

ના, ના ભાઈ. એ વાત જવા દેવાનું કેમ બને ! રાજા તો નથી ખાતા, નથી પીતા, નથી ઉંઘતા, નથી બોલતા. માટે તમે જે વાંધો હોય તે કહી દો; એટલે તે તુરત પતાવી દઈશું. આમ કહી ગાંગેયળએ ખૂબ આગ્રહ કર્યો; એટલે માછીએ કહ્યું: જુઓ કુમાર, તમે ખોટું લગાડશો નહિ. તમારા બાપુ સાથે મારી કન્યા પરણાવું; પણ મારી ઠીકરીને પેટે જે છોકરા થાય તેને કંઈ રાજગાદી મળવાની છે ! યુવરાજ તરીકે તમે છો. તેને ગાદી મળવાની હોય, તો હું વિચાર કરું.

આ સાંભળી ગાંગેયળએ એકજ મિનિટ વિચાર કર્યો. તુરતજ તેને પોતાના પિતાનું દુઃખ સાંભર્યું. પિતાના સુખ આગળ કંઈ રાજપાટ વધારે છે ? નહિજ. તુરત તેમણે કહ્યું: ભાઈ! એટલીજ વાત હોય, તો વિચાર કંઈ કરવાનો નથી. દયો, હું રાજપાટ છોડી દઉં છું. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું. કે મારી નવી માતાના જે પુત્ર થશે તેનેજ હું રાજગાદી પર બેસાડીશ. ને હું પ્રજા તરીકેજ રહીશ. બોલો, હવે તમારે કંઈ વાંધો છે ?

માછી કહે: યુવરાજ, એ વાત તમે કહી, તે ખરી; હું કબુલ કરું છું, કે તમે તો તમારી પ્રતિજ્ઞા નહિ તોડો.

પણ તમે જીવાન છો. તમે હજી પરણ્યો. તમને છેયાં છોકરાં થશે. તે લોકો કંઈ પોતાનો હક મૂકી દેવાના છે ! તે લોકો મારી દીકરીના છોકરાઓ સાથે લઢશે, વઢશે. અને છેવટે નાહક વેરઝેર થશે. માટે એ વાત જવા દો.

તુરતજ ગાંગેય કહે: ભાઈ, એ વાત કંઈ જવા દેવાય તેમ નથી. તમને આવો વાંધો હોય, તો દુલ્હીને, હું પાણી મૂકું છું, કે મારે બીલકુલ પરણવું નહિ, ને આખી જીંદગી કુંવારા રહેવું. બોલો, હવે કંઈ તમારે વાંધો રહે છે ?

ગાંગેયજીના આ શબ્દો સાંભળી માછી તો છક થઈ ગયો. તેને એવો ખ્યાલ નહોતો, કે આવો મોટો ત્યાગ યુવરાજ આમ ટપ દઈને કરી દેશે. દુનિયામાં જે કોઈ જન્મે છે તેને દરેકને એવી હોંશ હોય છે કે મોટા થઈશું, પરણીશું, છેયાં છોકરાં થશે. આપણે ઘરડા થઈશું ત્યારે આપણી સેવા આકરી કરશે. તેમને પરણાવીશું, પરટાવીશું તેના દહાવા મળશે, વગેરે. આવી જીંદગીની બધી હોંશો, બધા દહાવાનો એકે તડાકે ગાંગેય જેવા જીવાન રાજકુંવરે ત્યાગ કરી નાંખ્યો. ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! પોતાના બાપના સુખને ખાતર માત્ર રાજપાટજ નહિ, પણ આખી જીંદગીનું બધું સુખ ત્યજી દેનાર રાજકુંવર, તને ધન્ય છે ! તે દિવસથી ગાંગેયનું નામ બીજમ પડ્યું. કેમકે તેણે ધણીજ મોટી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી

અને એવી મોટી પ્રતિજ્ઞાને સંસ્કૃતમાં બીજી પ્રતિજ્ઞા કહે છે. તેથી હુંકાણમાં એમનું નામ બીજી પડ્યું.

ડીક. પછી તો, બધી ચરતો કબુલ થઈ એટલે શાંતનુ રામનું એ કન્યા સાથે ઘણી ધામધૂમથી લગ્ન થયું. એ કન્યાનું નામ મત્સ્યગંધા હતું. વળી તેને સત્યવતી પણ કહેતા.

શાંતનુ રાજ પોતાના પુત્રનો પોતાના પ્રત્યેનો અગાધ પ્રેમ જોઈને છક થઈ ગયા. પોતાના ઘડપણમાં પોતાની આવી સેવા આટલો બધો ભોગ આપીને, અને આખી જીંદગીનું સુખ શુભાવીને ગાંગેયજીએ કરી તેથી તેમણે તેને એવું વરદાન આપ્યું કે તારી ઇચ્છા વગર ખુદ જન્મરાજ તને મારી શકશે નહિ. જન્મના ફત પ્રાણ લેવા આવ્યા હોય, પણ તેને તું ના કહેશે, તો તેઓ પાછા વળશે.

૩

એક બાબત રાજજીનાં લગ્ન થયાં અને બીજી બાબત પોતે વડા રાજકુંવર હોવા છતાં, અને રાજવૈભવ ભોગવવા જેવી સ્થિતિ હોવા છતાં બીજીજી સાધુ સંન્યાસી પેઠે સાદાઈથી અને પવિત્રતાથી જીવન ગુજારવા લાગ્યા.

સત્યવતીને તે પછી બે છોકરા થયા. એકનું નામ ચિત્રાંગદ અને બીજાનું નામ વિચિત્રવીર્ય. આ બે છોકરાઓ જન્મ્યા કેટલેક મહિને શાંતનુ રાજ મરણ પામ્યા.

રાજા મરણ પામવાથી તેની જગ્યાએ બીબ્બીએ ચિત્રાંગદને બેસાડ્યો. પણ તે બહુ નાનો હતો, તેથી રાજા કાજને લગતો બધો વહીવટ પોતે ચલાવવા માંડ્યો. તે ઉપરાંત પોતે પાછા બંને નાના ભાઈઓને દરેક જાતની વિદ્યા શીખવતા જાય. ભાઈ સાવકા છતાં સગાથીયે વધારે પ્રેમ રાખે. એમ કરતાં કરતાં ચિત્રાંગદ ઉમ્મર લાયક થયો એટલે ગાંગેયજીએ રાજકાજની લગામ પણ તેને સોંપી દીધી, અને પોતે જપતપ કરવા માટે શહેરની બહાર જઈને વાસો કર્યો.

હવે એવું બન્યું કે આ બાળક રાજા માઠીએ બેઠો તેથી દુશ્મનોનું ચઢી વાગ્યું, અને ચિત્રરથ નામનો એક ગાંધર્વ તેના ઉપર લશ્કર લઈને ચઢી આવ્યો. સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર રાજાનો દરબાર હોય છે ત્યાં ગાયતનું કામ કરનાર ગાંધર્વ કહેવાય છે. દેવ લોકોના ગવૈયા એટલે તેઓ પણ બહુ પૈસાવાળા અને સત્તાવાળા હોય છે. અને તેમને રાજ કરવાને મુલક પણ હોય છે. ચિત્રરથ તેમાંનોજ એક હતો. તે બહુ થરો હતો. તેણે લઠાઈમાં ચિત્રાંગદને હરાવ્યો, એટલુંજ નહિ, પણ ઠાર કર્યો. આ સમાચાર સાંભળીને બીબ્બી વેર લેવા માટે રાજધાની તરફ દોડી આવ્યા. પણ તેમના આવવાની વાત સાંભળતાં તો ચિત્રરથ દલી પુછ

ડીએ નાઠો. રાજા મરણ પામવાથી આખા રાજ્યમાં હાહાકાર મચી ગયો. પણ ભીષ્મજીએ બધાને શાંત કર્યા અને નાના ભાઈ વિચિત્રવીર્યને ગાદી પર બેસાડ્યો.

એ પછી એક બીજું કૌતુક થયું. ચિત્રાંગદ તો પરણ્યા વગરજ મરણ પામ્યો હતો. એટલે વિચિત્રવીર્યને જલદી જલદી પરણાવી દેવાની તેની મા સત્યવતીએ ઉતાવળ કરી અને ભીષ્મજીને કહ્યું. ભીષ્મજીએ કન્યાની તપાસ કરવા માંડી તો ખાલમ પડ્યું કે કાશીના રાજાની ત્રણ છોકરીઓ પરણવા લાયક થઈ હતી અને તેમનો સ્વયંવર થવાનો હતો. અસલના વખતમાં રાજકુંવરીઓ પોતેજ પોતાનો વર પસંદ કરતી. તેને પસંદ કરવાનું કાવે એટલા સારૂ એક મોટા મેળાવડો કરતા, અને તેમાં મુલક મુલકના રાજાઓ ભેગા થતા. તેમને જોઈને કુંવરી વર પસંદ કરતી. આ મેળાવડાને સ્વયંવર કહેતા. કાશીના રાજાને ત્યાં આવો મેળાવડો થવાનો હતો.

મેળાવડાને દિવસે ભીષ્મજી પણ ત્યાં જઈને ઉભા રહ્યા. સભામાં ઘણા રાજાઓ ભેગા થયા હતા. તે બધાને ગણકાર્યા સિવાય ભીષ્મજીએ તો રાડ પાડીને કહ્યું: સાંભળો રે, બધા રાજાઓ ! હું શાંતનુનો છોકરો ગાંગેય છું. મારા નાના ભાઈને માટે હું આ ત્રણ રાજકુંવરીઓને અહિંથી ઉપાડી

બાઈ છું. જે કોઈને મારી સાથે લલ્લુનું હોય, તે આવે, અને પોતાનામાં જોર હોય તો એ કુંવરીઓને છોડાવી લઈ જઈને પરણે.

આટલું કહીને બીબ્બી તો કાશીરાબની ત્રણે કુંવરીઓને રથમાં બેસાડી રથ હાંકી ચૂક્યો. પોતે બાણુવિદ્યામાં બહુ ઉસ્તાદ હતા એટલે તેમને કશી જાણ નહોતી. એમ કહેવાય છે કે તેઓ એક બાણુ છોડે તો તેમાંથી સાઠ હજાર તીર પેદા થતાં.

આમ બન્યું એટલે કાશીનો રાજા અને પેલા બીબ્બી બધા પરણવાના કોડથી આવેલા નરપતિઓ પોતપોતાના રથ ઘોડા લઈ રણે ચઢ્યા અને મોટું જીત થયું. પણ બીબ્બીની સામે કોણ ટકે ? બધા રાજાઓ તો તુરંત નાચી ગયા. માત્ર એક શાહવ દેશનો રાજા સાચો યરવીર હતો, તે ઠેક મુખી લલ્લો, ખૂબ ધવાયો, ને પછી કંઈ ઉપાય ન જણાવાથી આખરે નાહો. બીબ્બી ત્રણે કુંવરીઓને લઈ હસ્તિનાપુર આવી પહોંચ્યા, અને ત્યાં વિચિત્રવીર્યના લગ્નની ધામધુમ શરૂ થઈ.

૪

એ ત્રણ કુંવરીનાં નામ અંબા, અંબિકા ને અંબાલિકા હતાં. આમાંની મોટી, અંબા એક દિવસ બીબ્બીને ત્યાં

ખાંસ મળવા ગઈ ને કહ્યું: મહારાજ, મારી એક વિનંતિ છે, હું તો મારા મનવચનથી શાલ્વ રાજાને વરી ચૂકી છું. એટલે હું તમારા લાઇને કેવી રીતે પરણું ? માટે તમે કૃપા કરીને મને એ રાજા પાસે મોકલી દો. તેજ મારા સ્વામી છે.

ભીષ્મને પણ એ વાત ગળે ઉતરી. બીજી એ કન્યાઓ હાલી એટલે વાંધા જેવું નહોતું. વિચિત્રવીર્યને સમજાવી તેમણે અંબાને શાલ્વદેશ મોકલી. પણ શાલ્વ રાજાએ તો તેને પરણવાની સાફ ના પાડી, અને પાછી હસ્તિનાપુર મોકલી દીધી. અંબાને ખોટું તો ઘણું લાગ્યું, પણ કરે શું ? તે પાછી ભીષ્મ પાસે આવી, ને કહ્યું કે: મને તમારા લાઇ સાથે પરણાવો. કેમકે શાલ્વ રાજાએ તો મારું અપમાન કર્યું; અને તમે મને હરી લાવ્યા છો, માટે તમારે મને પરણાવવી એ તમારી ફરજ છે. કૃપા કરી તમે મારી ને મારા બાપના કુળની આબરૂ બચાવો.

પણ હવે ભીષ્મને અંબાની આ વાત ઠીક લાગી નહિ. અંબા એક વાર બીજાને મન વચનથી પરણી ચૂકી, ને હવે ત્યાં અપમાન પામી એટલે પાછી અહિં પોતાનો હક કરવા આવી એ તેમને ઠીક લાગ્યું નહિ. તેમણે અંબાને સાફ ના કહી, કે: એ વાત નહિ બને.

તેમણે બહુ સમજાવી પણ એ વાત અંબાને ગળે ના

ઉતરી. તે તો એમની ઉપર બહુ ગુસ્સે થઈ ગઈ ને કહેવા લાગી: ભીષ્મ ! તુંજ મારા આટલા બધા અપમાનનું કારણ છે. તું મને હરી લાવ્યો અને હવે પાછી હડસેલી મૂકે છે. આ બધું તારુંજ પાપ છે. હું હવે આપઘાત કરીશ, ને તે સ્ત્રી હત્યાનું પાપ તને લાગશે. માટે વિચાર કરી જો.

પણ એમણે તો ડાકું ધુણાવ્યું. બીજો ઉપાય ન જડવાથી મનમાં આવતે જન્મે વેર લેવાનો ઠરાવ કરતી કરતી અંબા બળી મરવા તૈયાર થઈ. અને રડતી રડતી તેમજ ભીષ્મ પર શાપ વરસાવતી તે ચિતા પર ચઢવા ગઈ. એટલામાં એક નવોજ બનાવ બન્યો.

૫

તમે પરશુરામનું નામ તો સાંભળ્યુંજ હશે. તે વેળાના રાજપુતો અને ક્ષત્રિયોમાં અનાચાર ઘણો ચાલતો હતો. તેનાથી ગુસ્સે ભરાઈ તેમણે તેમની સાથે બહુ બુદ્ધા ક્યાં હતાં. પોતે બહુ યુરવીર હતા. એમ કહેવાય છે કે તેમણે એકવીસ વાર તો પૃથ્વી નક્ષત્રિ કીધી હતી, એટલે કે એકવીસ વાર બધા મોટા મોટા દુષ્ટ રાજાઓને મારી નાંખ્યા હતા. તેઓ પરશુ એટલે કુંહાડીને હથિયાર તરીકે વાપરતા હતા તેથી પરશુરામ કહેવાતા હતા.

અંબા ચિતા પર ચઢવા જતી હતી, એટલામાં તેઓ

ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અંબાએ બધી વાત તેમને કહી એટલે ભીષ્મને સમજાવવા પોતે ગયા. પણ ભીષ્મે કંઈ માન્યું નહિ. પરશુરામે તો એટલે મુઠ્ઠી કહ્યું, કે: તારો ભાઈ પરણતો નહિ હોય, તો તું જાતે પરણ; પણ એક સ્ત્રીનું આપું અપમાન કેમ થઈ શકે? પણ તે કંઈ ભીષ્મ માનવાના હતા! આખરે જાને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું; પણ ભીષ્મ આગળ કોઈનું ચાલે તેમ નહોતું. હજારો લડવૈયા મરાયા. છેવટે પરશુરામ હારીને ચાલ્યા ગયા. અને અંબા બીજે જન્મે ભીષ્મ પર વેર લેવાનો નિશ્ચય કરતી કરતી બળી મરી. તેણે કેવી રીતે વેર લીધું તે આગળ આવશે; પણ તેના નિસાસાથી ને શાપથી વિચિત્રવીર્યને ક્ષય રોગ થયો, અને તે મરણ પામ્યો.

૬

બળી પાછો રાજ્યમાં હાહાકાર થયો. સિંહાસન ખાલી પડ્યું, કુરુવંશમાં હવે એક ભીષ્મ બાકી રહ્યા. પણ તે પરણવાના નહોતા. એટલે એ આખો વંશ નિર્મળ જવાનો વારો આવ્યો. વંશ નિર્મળ જાય એ તો અસલના વારામાં બહુ મોટું દુઃખ ગણાતું. આપણામાં મરી ગયેલા પૂર્વજોને દર વર્ષે શ્રાદ્ધ કરી પિંડ દેવાનો જે રિવાજ છે, તે તે વેળા બહુ મનાતો હતો. વંશ નિર્મળ જાય તો પછી પિંડ કોણ

દે ? પિંડ ન મળે તો પૂર્વજો નક્કી નરકે પડે. આવું જોઈ વિચિત્રવીર્યની માએ બીજમજીને બોલાવી તેને કોઈ જોડે લગ્ન કરવાનું કહ્યું અને બહુજ દાળીને આગ્રહ કર્યો.

પછી બીજમજીએ તો પ્રતિજ્ઞા લીધેલી. એ પ્રતિજ્ઞામાં કંઈ આવી શરત નહોતી; એટલે એવી બીનશરતી પ્રતિજ્ઞા તેમનાથી તોડાયજ કેમ ? તેમણે તો કહ્યું કે : હું કોને પરણું ? દુનિયાની બધી સ્ત્રીઓને મા જોઈને તરીકે મનમાં હું સ્થાપી ચૂક્યો, પછી હવે મારાથી પરણાયજ કેમ ? એટલે એ વાત તો કરશેજ મા.

બહુ આગ્રહ કરવા છતાં બીજમે તો માન્યું નહિ તે નહિજ. એટલે કુરૂવંશની રક્ષા કરવા ખાતર સત્યવતીએ બીજી યુક્તિ કરી. દ્વૈપાયન કરીને મુનિએ તેને વરદાન આપ્યું હતું કે તને આશ્વત પડે ત્યારે મને બોલાવજે, હું આવીશ. તે મુનિને એણે તેડાવ્યા. તેમણે આવી સર્વ વાત સાંભળી પોતાના યોગ બળથી અંબિકા અને અંબાલિકાને એકેક પુત્ર થાય એવી આશિષ આપી. તેથી પૂરે વખતે બંનેને એકેક છોકરો થયો. તેમાં મોટાનું નામ ધૃતરાષ્ટ્ર અને અને નાનો પાંડુ. મોટા આંધળો હતો. બાળક છતાં બીજમે તેને રાજગાદી ઉપર બેસાડયો.

એમ કરતાં કરતાં બંને મોટા થયા. એટલે બંનેને

પરણ્યા. મોટાને સુબલ નામના રાજની કુંવરી ગાંધારી સાથે પરણાવ્યો. પાંડુ બે રાણી પરણ્યો. એકનું નામ કુન્તા હતું ને બીજાનું માદ્રી. બંને કુમારો હવે ઉમ્મર લાયક થયેલા એટલે મોટાને ગાદીએ બેસાડી નાનાને રાજકારભાર સોંપી, ભીષ્મ તો (ધરડા થયા હતા એટલે) પાછા ભજન ભકિત કરવા આદ્યા ગયા.

પણ તેના નસીબમાં સંસારમાં લપટાઈ રહેવાનુંજ લખ્યું હતું, તેથી તેનાથી ગંગા નદીને કિનારે પોતાની ઝુંપડીમાં વધારે વખત રહેવાયું નહિ. પાંડુ રાજ શિકારે ગયા હતા. ત્યાંજ અચાનક એક દિવસ મરણ પામ્યા. માદ્રી તેમની સાથે ચિતામાં બળી મરી. પાંડુને કુલ પાંચ દીકરા થયા હતા. યુધિષ્ઠિર, ભીમ ને અર્જુન એ ત્રણ કુંતાના, અને સહદેવ, નકુલ બે માદ્રીના. પાંચે કુંવરને લઈ કુન્તા હસ્તિનાપુર આવ્યાં. હવે ધૃતરાષ્ટ્રના અંધાપામાં રાજનો વહિવટ કેણુ કરે ? એટલે પાછા ભીષ્મજી શહેરમાં આવ્યા. અને પાંડુના છોકરાઓને ઉછેરતા રાજવહીવટ કરવા લાગ્યા.

બીજી બાજુ ધૃતરાષ્ટ્રને પણ પુષ્કળ છોકરા થયા હતા. કહેવાય છે કે તેને કુલ ૧૦૦ છોકરા ને એક છોકરી મળી ૧૦૧ બાળક થયાં. પણ તેમની માએ કે બાપે તેમની કેળવણી તરફ ઝાઝું લક્ષ આપ્યું નહિ, તેથી તેઓ ખરાબ

સોબતથી બગડ્યા અને બહુ ઘાતકી બન્યા. પાંડુના પાંચ છોકરાઓ તો બીબ્બજીના હાથથી કેળવણી પામેલા એટલે સારા નીવડ્યા. પણ તેથી તો એવું થયું, કે પેલા સો ભાઈઓ જે કૌરવ કહેવાતા તે આ પાંચ ભાઈઓ-પાંડવોની સાથે વારેવારે વઢવાડ કરવા લાગ્યા. બીબ્બ પેલાઓને બહુ ધમકાવતા, પણ પોતે રાજકુંવર હતા તેનો તેમને મદ હતો એટલે તેઓ તેમને ગાંઠતા નહિ.

હવે શી ખૂબી થઈ તે જુઓ. આ ૧૦૫ બિરાદરોમાં સૌથી મોટા યુધિષ્ઠિર હતો. તે જરા ઉગ્મર લાયક થયો, એટલે તેને યુવરાજ બનાવવામાં આવ્યો. એ જોઈ પેલા સો ભાઈઓના પેટમાં તેજ રેડાયું. અધુરામાં પૂરું તેમને શકુનિ નામનો એક મામો હતો, તે મહા પાપી ને હરામખોર હતો. તેણે આ બધાઓને ખૂબ ચઢાવ્યા ને ભંભેર્યા કે રાજગાદી તો તમારી છે ને તમારો હક ડુબી જશે. મોટે આ પાંચેનું કાટલું કરી નાંખે. વળી જ્યારે ભણતા હતા ત્યારે પણ પેલા પાંચ બહુ હોંશિયાર ગણાયેલા. તેમાં અર્જુન તો બાણવિદ્યામાં એકકો અને બીબ્બ પણ ગદા ફેરવવામાં ઉસ્તાદ. એટલે ત્યારથીજ સો ભાઈઓની અદેખાઈ બહુ વધી ગઈ હતી. કેમકે પોતે ઠોઠ જેવા રહ્યા હતા.

એટલે મામાની સલાહથી દોરાઈને તેમણે પાંચે ભાઈઓનું

કાસળ પતાવી દેવાનું ઠરાવ્યું. તેમણે લાખને એક બંગલો ચણાવ્યો. ઉપરથી કોઈ કળી ન શકે એવો સરસ તે હતો. અને હવાફેરને જ્હાને પેલા પાંચ ભાઈઓને સમજાવી પટાવી ત્યાં રહેવા મોકલ્યા. પછી એક દહાડો રાત્રે આખું ઘર સળગાવી મૂક્યું, તે બળીને ખાખ થઈ ગયું. લોકોએ જાણ્યું કે પાંચ ભાઈઓ બળી મુઆ. બધા બહુ દિલગીર થયા.

ભીખને પણ બહુ ખોટું લાગ્યું. કારસ્તાન કેનાં છે તે પણ એ સમજી ગયા. પણ શું કરે? પોતાનો વંશ નિર્મળ ન જાય તે ખાતર બધું સહન કરવું પડતું હતું. પણ હવે તેમણે પેલા સો ભાઈઓ ઉપર ખૂબ ચોકી રાખવા માંડી.

૭

એવામાં દેશાવર ખાતે પાંચાળ દેશમાં દ્રૌપદીનામની રાજકુંવરીનો સ્વયંવર છે એવો ઠંઢેશ પીટાયો. બધા રાજાઓ ત્યાં ભેગા મળ્યા. દ્રૌપદી બહુ રૂપાળી હતી. તેને પરણવાનું દુર્યોધનને મન હતું. એટલે સોયે ભાઈઓ ભીખને તથા ખીજા સરદારોને સાથે લઈ ત્યાં ગયા.

પણ દ્રૌપદીને પરણવાનું સહેલું નહોતું. સ્વયંવરની શરત બહુ અઘરી હતી. એક બહુ ઉંચો વાંસ ભોંયમાં દાટી તેના ઉપર ચકર ચકર ફરતું સોનાનું એક માછલું ગોઠવેલું. નીચે એક ખાડો ખોદી તેમાં પાણી ભરેલું. વાંસ પર અઘ-

વચ ઉભા રહી, નીચેના પાણીમાં માછલાનેા પડછાયો પડે તેના તરફ જોઈ ઉચે હાથે ઉપલા ચકર ચકર ફરતા સોનાના માછલાની આંખ ગાણુથી વિંધી નાંખવાની હતી. જે વિંધે તેનેજ દ્રૌપદી પરણે. ઘણા ઘણા રાજાઓએ બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ કોઈ ફાળ્યા નહિ. કોઈથી તો ચઢાયજ નહિ. કોઈ ચઢી જાય તો વચ્ચે લટકાવેલા ત્રાજવામાં ઠરીને ઉભા રહેવાય નહિ. ઠરીને ઉભા રહેવાય ને નીચે જુએ તો ચક્કર આવે ને ગળડી પડે. તેમ ન થાય તો વિંધાયજ નહિ.

આમ ઘણાક રાજાઓ ભોંઠા પડી શરમાઈ જઈ પોતા-પોતાની જગા પર બેઠા. અને પછી તો બીજા કોઈની હિમ્મતજ શી ચાલે ? રાજા દ્રુપદ પણ ગભરાયો. જે કોઈથી આ કામ ન થાય, તો પછી કન્યા પરણે કેને ? તેણે જુસ્સાદાર શબ્દો બોલી બધાને પાનો ચઢાવવા ખૂબ મહેનત કરી કે : કેમ ? બધા રજપૂત વીરો થાક્યા ? હાર્યા ? બધા પૂતળાં પેઠે કેમ બેઠા છો ? મેદાન પડો ને માછલું વીંધી કન્યાને વરો.

એ જોઈ દુર્યોધન—એનામાં જરા અક્ષલ તો ઓછીજ હતી—બીબ્મજીને કહે કે : દાદા ! તમે કોઈ પણ રીતે આપણા કુળનું નામ રાખો. મારે એ છોકરી સાથે પરણવું છે. તમે માછલું વીંધો તો મારો બેડો પાર થાય. તેણે એટલું બધું દાખવ્યાણુ ચલાવ્યું કે બીબ્મને ઉભા થવું

પડ્યું. જો કે તેમણે તો પોકાર કરી કહી દીધું કે: માઇઓ! તમે સૌ બહો છો, કે હું પરણવાનો નથી. હું માઇહું વીધીશ, ને દુર્યોધન કન્યાને પરણશે.

એમ કહી તેઓ તો આગળ થયા, પણ એવામાં તેમને અપશુકન થયા એટલે વિચાર માંડી વાળ્યો. અસલના લોકોને તો શુકન અપશુકન પર બહુજ વિશ્વાસ, તે તો તમને ખબરજ હશે. ભીષ્મને તો અપશુકન એ થયાં, કે શિખંડી નામનો છોકરો એની નજરે પડ્યો. આ શિખંડી ખીજે કોઈ નહિ, પણ ભીષ્મની ઉપર વેર લેવાનું નક્કી કરીને પેલી કાશીરાજની કુંવરી અંબા બળી મરી હતી ને? તેજ. તેણે દ્રુપદ રાજાને ત્યાં જન્મ લીધો હતો. હવે એવું બન્યું કે જન્મે તો એ કુંવરીજ થયેલી પણ રાણીએ કુંવર જન્મ્યો છે એમ કહી સૌને ઠગેલાં ને એની ભત છુપાવેલી. એ કુંવરી (કુંવર) મોટી થઈ ત્યારે એક ખીજી રાજકુંવરી સાથે તેનાં લગ્ન નક્કી થયાં ને બંને પરણીયે ગયાં. પછી તો એ શિખંડીને પોતે સ્ત્રી હોવાથી એટલી બધી શરમ લાગી. કે જંગલમાં જઈને તેણે આપઘાત કરવા માંડ્યો. ત્યારે તે વેળા એક યક્ષ આવીને તેને સ્ત્રીને બદલે પુરૂષ બનાવ્યો. ત્યારથી એને નિરાંત થઈ. પણ તે સ્ત્રીમાંથી પુરૂષ થયેલો, તેથી એનું મોં નજરે પડે તો અપશુકન ગણાય. એટલે

આવાં અપશુકન થયાં તેથી ભીષ્મ તો પાછા બેસી ગયા. આણું થયું એટલે દ્રુપદ ગભરાયો. અને પછી તો તેણે હરકોઈ માણસ, ક્ષત્રિ હોય કે નહિ, તેને અજમાયશ કરી બેવાની ફટ આપી.

આ સાંભળી એક ગ્રાહ્યણ નવજીવાન ઉઠ્યો. ને તેણે માછલું વીંધી નાંખ્યું. ખરી વાત એ કે તે પેલા પાંચ પાંડવમાંનો અર્જુન હતો. એ પાંચે ભાઈઓ ખરું બેતાં બળી મૂઆ નહોતા; કેમકે પેલા લાખના અંગલામાં આગ લાગવાની હતી તેની ખબર તેમને પહેલાંથી પડી હતી. તેમણે એક ભોંયરૂં બનાવી રાખ્યું હતું. આગ લાગતાંની સાથેજ તેઓ તે ભોંયરામાં થઈને નાસી ફર્યા હતા ને ગ્રાહ્યણને વેશે ફરતા હતા. તે આ સલામાં આવેલા હતા. તેમાંથી અર્જુન ઉઠ્યો ને તેણે માછલું વીંધી નાંખ્યું. તે બેઠ ધીજી બધાઓ અદેખાઈથી સળગી ઉઠ્યા, ને પોતપોતાનાં હથિયાર સજી લઈવા ઉભા થયા. ત્યાં મોટો રણજંગ મચી રહ્યો. પણ અર્જુનની સાથે મદદમાં ભીમ વગેરે હતા અને વળી કૃષ્ણ લગવાન પણ હતા. છેવટે સઘળા રાજાઓ હારીને નાસી ગયા. એ લડાઈમાં દુર્યોધન વગેરે પણ ટીપાઈજ જતે, પણ ભીષ્મજીએ સૌને બચાવી લીધા. તેજ વખતે બધાને ખબર પડી ગઈ કે પાંડવો આગમાંથી બચી ગયા છે, પાંડવો

હયાણુ હતા તેથી, તેમજ વડીલ લીધ્મના માનને ખાતર તેમણે કૌરવોને જતા કર્યા.

પછી તો મહા ઠાઠમાઠથી દ્રૌપદીનાં લગ્ન થયાં. જો કે ખરે હક અર્જુનનો હતો છતાં કુંતા માતાની ઇચ્છા એવી થઈ કે પાંચે ભાઈઓ સાથે દ્રૌપદી પરણે તો ઠીક. તેથી તે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું. આજના જમાનામાં તો એવું કંઈ બની શકે નહિ, ને કેાઈ સ્ત્રીથી પાંચ વરને પરણાય નહિ. પણ આ વાત તો હબરો વરસની છે ને તે વેળા રીતરિવાજ બહુ જુદા ચાલતા હતા.

પછી તો પાંડવો પોતાની નવી વહુને લઈને કૌરવો સાથે હસ્તિનાપુર ગયા, ને ત્યાં લીધ્મણએ દુર્યોધનના બાપને સમજાવી પટાવી તેમને અડધું રાજ્ય અપાવ્યું. પણ તેથી દુર્યોધન ને તેનો મામો, પેટ્રો લુચ્ચો શકુનિ તો બળીને ખાખ થઈ ગયા. એ લુચ્ચાઓએ મળીને પાંડવોને હેરાન કરવાની એક નવી જુક્તિ શોધી કાઢી. પાંડવોને પણ નસીબ સંજોગે ખરાબ બુદ્ધિ સ્ત્રી ને તેઓ પાછા આફતમાં આવી પડ્યા.

શકુનિ પાસે ઇચ્છા મુજમ દાણા આપે તેવા બહુઈ પાસા હતા. તે વડે પાંડવો સાથે દુર્યોધન સોગડાંબાળ રમ્યો. બાળમાં હારે તેણે રાજપાટ મૂકી દેવું ને બાર વરસ વનમાં રહેવું, તથા તેરમે વરસે છૂપે વેશે રહેવું એવી શરત

પહેલેથી કરી. પાંડવોનું પણ આવી બનેલું તે તેમણે શરત કબુલ કરી. પાસા બહુ હતા એટલે પાંડવો તો હારી ગયા ને રાજપાટ તણ શરત મુજબ વનમાં ગયા. બીજાને લાગણી તો બહુ થઈ પણ આપડા કરે શું? તે ગમે તેવા તોયે રાજ બનેલા દુર્યોધનના હાથ તળે ગણાય. એટલે મુંગા બેસી રહ્યા. વળી હાર પાંડવોની થઈ એટલે ન્યાયની રીતે પણ તેમનાથી બાકાય તેવું હતું નહિ.

૮

બેતબેતામાં તેર વરસ તો પસાર થઈ ગયા. તે દરમિયાન કંઈ ખાસ બાબતો જેવા બનાવ બન્યા નહિ. દુર્યોધન અવારનવાર પાંડવોને કનડગત કર્યા કરતો, પણ તેમનો સિતારો પાછરો હતો એટલે તેઓ ટકી રહ્યા. ને છેક છેવટે તેરમું વરસ વિરાટ રાજાને ત્યાં ગાળી પાછા આવ્યા. પછી તેમણે બહાર આવીને હસ્તિનાપુરની બહાર પડાવ નાંખ્યો. દુર્યોધને તો તેઓ આવ્યા છે એમ સાંભળતાં જ ફડાફડા શહેરના દરવાજા બંધ કરાવ્યા ને ચોક્કી પહેરા મૂકાવ્યા. તે બેઠને તેમજ પોતાના બાપિકા હકતું માન રાખી થોડું ઘણું પણ દુર્યોધન કંઈ આપે છે કે કેમ, તે જોવા માટે પાંડવોએ વિચાર કર્યો. કેમકે નહિ તો તેમને રહેવાને પાંચ વેંત જગા પણ નહોતી. છેવટે તેમણે એમ પણ

નક્કી ક્યું—કે દુર્યોધન છેકજ લાંડાઈ કરે ને ક્યું ન આપે તો પછી એની સાથે લડાઈ કરીને એને હરાવવે. ને થોડું ઘણું પણ મેળવી લેવું. ઓછવત્તે પતાવટ કરવા કૃષ્ણ ભગવાનને પાંડવોએ નીમ્યા. કૃષ્ણ ભગવાને જઈને દુર્યોધનને તથા તેના બાકીના નેવાણું ભાઈ વગેરેને બહુ બહુ સમજાવ્યા, કે અટકું નહિ તો છેવટે ત્રીજે કે ચોથે હિરસે રાજ આપો. ભીષ્મ દાદાએ પણ સૈને સમજાવવાને માટે પોતાનાથી બનતું બધુંય ક્યું, પણ પેલા લોકો તો જીદ લઈનેજ બેઠા કે અમે એક તમુભાર જગા પણ આપવાના નથી. છેક છેવટે કૃષ્ણ ભગવાને તો એટલે સુધી જણાવ્યું કે તમે ફક્ત પાંચ ભાઈ વચ્ચે પાંચજ ગામ આપો, તોપણ હું તેમને રાજ રાખીશ ને લડવાનો વારો નહિ આવે. પણ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ, ને લડાઈજ કરવાનું નક્કી થયું.

આથી ભીષ્મને બહુ માહું લાગ્યું કે કાકા કાકાના છોકરાઓ માંહોમાંહે લડીને કપાઈ મરે એ કંઈ ઠીક નહિ. તેમણે દુર્યોધનને બોલાવી બહુજ દબાણ કરીને કહ્યું કે એ લોકો પાંચજ ગામ લઈને માંડવાળ કરવા રાજ છે તો તે આપવાં, ને લડાઈનું કારણ મટાડી દેવું. કેમકે ઘરમાં ને ઘરમાં લડાઈ થાય એ કંઈ કોઈ રીતે સારું નહિ.

પણ પેલાને તો લોભ લાગેલો એટલે તેણે તો દાદાની

શિખામણુ માનવા ના પાડી; ને લઢાઈની તૈયારી તેમજ લશ્કરી સરંજામની ગોઠવણુ કરવા માંડી. ભીષ્મને બહુજ દુઃખ થયું પણુ તેમનો કંઈ ઉપાય નહોતો. પોતે ગમે તેવા પણુ એજ રાજાતું લૂણુ ખાતા હતા, એટલે તેની સામે બળવો પણુ થઈ શકે નહિ. મુંગામુંગા બધું જોઈ રહેવું પડયું. બિચારા મનમાં ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે: હે ભગવાન, તું પાંડવ કૌરવોની સૌની રક્ષા કરજે; તુંજ મારી લાજ રાખી શકે તેમ છે.

તેમ છતાં વળી ભીષ્મને બીજી એક આકૃત આવી પડી. દુર્યોધને તેમને પોતાના આખા લશ્કરના સેનાપતિ તરીકે નીમવાની મરજી બતાવી. પોતેજ ઉછેરીને મોટા કરેલા પાંચ પાંડવો રૂપી કુમળા બાળકો—ભીષ્મ ધરડા થયેલા એટલે તેમને મન તો પાંડવો બાળકજ ગણાયને?—તેની સામે લઢાઈના મેદાનમાં સેનાપતિ થઇને નીકળવું એ કંઈ તેમને ઠીક લાગ્યું નહિ. તેમણે તો ના કહી. પણ દુર્યોધન તો ખાઈ પીને તેમનીજ પાછળ મંડ્યો. તે કહે: દાદા અત્યાર સુધી તમે હરમેશ અમારી સાથે રહ્યા છો અને હરેક સ્થળે હરેક કામમાં અમને મદદ કરી છો. અને હવે છેલ્લી ઘડીએ તમે અમને છોડ દો, તે કેમ ચાલે? હવે તો તમારેજ આ કામ ઉઠેલી આપવું પડશે. દુર્યોધન બાણતો

હતો કે ભીખમજી ધારે તો એકલાજ બધા પાંડવોને પૂરા પડી શકે એમ છે, એટલે તેણે જીદ લીધી. છેવટે દશ દિવસ સુધી સેનાપતિપણું કરવાની ભીખમે હા પાડી. તેમના જીવમાં તો કંઈ કંઈ થઈ જતું હતું, પણ ન જૂટકે તેને હા પાડવી પડી.

એટલે પછી દુર્યોધનના હરખતું પ્રછલુંજ શું ? દાદા સેનાપતિ થાય તો પછી મગદ્દર શું કોઈની કે મને હરાવી શકે ? દશ દહાડામાં તો પાંડવડાઓને ખેદાનમેદાન કરી નાંખીશું, એમ તેણે વિચાર્યું.

લઢાઈ ભારે ઝામી. હિન્દુસ્થાનના ઘણાક રાજાઓએ લઢાઈમાં ભાગ લીધો. તેમાં કેટલાક પાંડવની તરફથી પોતા-પોતાનાં લશ્કર લઈ મેદાને પડ્યા ને બીજા કેટલાક દુર્યોધન તરફથી આવ્યા. રાજા હબરો જોદ્ધાઓનો કચ્ચરઘાણુ નીકળવા લાગ્યો.

એમ કરતાં પાંચ દિવસ થયા. રાજા ભીખમ એકલે હાથે લગભગ લાખ અઘલાખ માણસ મરતા. પાંડવો તરફથી અર્જુન, ભીમ વગેરે પણ પૂરતો કચ્ચરઘાણુ કાઢતા. પણ પાંચ દિવસને અંતે સુદ્ધાં ન પાંડવોમાંનો એકે મરાયો, કે નહિ કંઈ લઢાઈનો અંત આવે તેવું લાગ્યું. બે બાબુના લાખો સિપાઈઓ જમરાજને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા, એટલુંજ.

જ્યારે આવું જોયું ત્યારે દુર્યોધન ગભરાયો. પાંચ

પાંચ દિવસ થયા પણ પાંચ ભાઈઓમાંને એકકે મરતો નથી, ત્યારે તો ભીષ્મ મન દઈને લલતા નથી એમજ તેને વહેમ પેઠાં. તેને લાગ્યું કે ભીષ્મ પાંડવોને તાકીને બાણજ મારતા નથી. એવું હોય તો પછી તેમને સેનાપતિ રાખેલાં જે શા કામના ? તેણે પોતાના મામા શકુનિ સાથે મસલત કરી ને તે રાત્રે ભીષ્મને મળવા તેમને તાંબુએ ગયો.

બેટા, કેમ મળવા આવ્યો છે ?—દાદાએ પૂછ્યું.

જડસુ જેવો દુર્યોધન ગુસ્સાભેર બોલ્યો : દાદા, પાંચ પાંચ દહાડા તમે લલ્યા, પણ પેલા પાંચમાંને તો એકેય મર્યો નહિ. બધા જેવા ને તેવા છે. મને તો લાગે છે, દાદા તમે મન દઈ લલતાજ નથી ને પાંડવોની બે આંખની શરમ રાખો છો. એમજ હોય, તો પછી તમને સેનાપતિ પદે રાખીને શો ક્ષયદો ? તેના કરતાં તો કર્ણભાઈનેજ સેનાપતિ કર્યો હોય તો ઠીક કે એકજ દિવસમાં પાંચને મારી નાંખે.

કેવું હડહડતું અપમાન ! પોતાના ઘરના વડીલ પુરૂષની સાથે કેવું તોછડાઈલરેલું વર્તન ! ભીષ્મ દાદાએ કોઈ દહાડો કોઈને મોઢે આવાં વચન સાંભળ્યાં નહોતાં. તેમને આ શબ્દો સાંભળીને ઝાંઝ ચઢી. પણ મનની લાગણી મનમાંજ દાબી રાખીને તેઓ ગંભીરતાથી બોલ્યા : દુર્યોધન, તારી તો કંઈ બુદ્ધિજ બગડી છે કે શું ? નહિ તો તું આવાં વચન

કેમ બોલે ? તું કણ્ઠ કણ્ઠ કરે છે, તો કણ્ઠ સાથે હતો છતાં ચિત્રરથ ગાંધર્વ તને મુશ્કેટાટ બાંધીને લઈ ગયેલો, તે એટલામાં ભલીજ ગયો કે ? પાંડવને કોણ મારી શકવાનું છે ? શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જેની મદદમાં છે તેને કોણ મારી નાંખી શકે ? જો તેમ ન હોત તો એક દ્વણમાં હું પાંચિને મારત. જા, જા, તારે તાંબુએ જઈને ચાંદ જા. કાલે હું એવો જંગ ખેલીશ, કે એક પણ માણસ જીવતુંજ ન રહે.

૯

એ સાંભળી રાજી થઈને દુર્યોધન પોતાને મુકામે ગયો. પોતાનું કામ હવે નક્કી પાર પડશે એમ ધારી તે મનમાં ને મનમાં હરખાતો હતો. ખીજે દિવસે ફરી લઢાઈ શરૂ થઈ. કોઈ દિવસ કોઈએ ન લાજ્યું હોય તેવું થરાતન તે દિવસે ભીખજીએ દાખવ્યું. પાંડવો એક વાર તો ગલરાઈ ગયા કે આજે તો આખુંયે લશ્કર કપાઈ જશે. અર્જુન ખૂબ જોશસેર લડતો પણ દાદાના બાણથી ઘવાતો હતો. દાદાએ પણ મૂછો મરડી ખોંખરો કરી કૃષ્ણ ભગવાનને કહ્યું: જોઈ છું કૃષ્ણજી ! આજે પાંડવને કેમ બચાવો છો તે ? આજે તો હું બધાને બરાબર બતાવી દેવા માંગું છું.

એમ કહી ભીખે નારાયણાસ્ત્ર નામનું બાણ છોડ્યું. એ જમાનામાં આ જાદુઈ અસ્ત્ર બહુજ લયંકર ગણાતું. શત્રુ

પક્ષના જે જે માણસના હાથમાં કંઈ પણ હથિયાર હોય તેના માથાંજ તે કાપી નાંખે. ભીષ્મને આ બાણ છોડતા જોઈ ભગવાન પણ ગભરાયા ને અર્જુન પણ ખીધો. અર્જુને ભગવાનને પ્રછયું: ભગવાન, હવે શું કરવું ?

શ્રી કૃષ્ણ કહે: ખીજો કંઈ વિચાર કરવાનો વખતજ નથી. તારૂં બાણ જમીન પર નાંખી દે. એમ કહી તેમણે પાંડવ પક્ષના બધા સિપાઈ સરદારોને પણ તેમજ કરવા સચવ્યું. બધાએ તુરતજ હથિયાર જમીન પર નાંખી દીધા. પણ ભીમે તેમ ન કર્યું. તેની પ્રતિજ્ઞા હતી કે લઢાઈમાં કદિ હથિયાર તજવું નહિ. નારાયણ બાણ પૂર વેગે ધસમસતું આવ્યું, તો એકલા ભીમને ગદા સાથે જોયો. તરત તેના તરફ વળ્યું. શ્રીકૃષ્ણને લાગ્યું કે ભીમની રક્ષા કર્યા વિના છુટકો નથી એટલે તેમણે પોતાના તેજ વડે તેમ કર્યું. તે તો ભગવાનનો અવતાર હતા. ગમે તે, ધારે તે કરીજ શકેને ? ભીષ્મ દાદા કૃષ્ણની આ બાળ સમજ ગયા ને સહેજ હસ્યા. ખીજા દશ વીસ હજાર સિપાઈઓને મારી તે દિવસનું યુદ્ધ બંધ કીધું.

એમ કરતાં સાતમે દિવસે વળી પાછો દુર્યોધન રાત્રે આવ્યો ને દાદાને કહેવા લાગ્યો કે: દાદા, આજ સાત સાત દહાડા થયા કંઈ વળતું નથી. એ તે શું ? કૌરવોને, આપણાં

લશ્કરને ધિક્કાર છે ! તે કરતાં તો ચાલો, આપણે સૌ એક મોટી ચિંતા ખડકીને બળી મરીએ.

દુર્યોધનના આ શબ્દો દાદાને ઝેર જેવા લાગ્યા. પાંડવો પર જીત તો મળવાનીજ નથી એમ દાદા બાણતા હતા. પણ દુર્યોધનને—મૂરખાને સમજાવવું શી રીતે? છેવટે કહ્યું કે: જો, પાંડવને મારવા આ મારા ભાથામાંથી પાંચ બાણ મંતરીને લઈ છું. એક એક બાણે એકેક પાંડવ મરશે—મરશેજ મરશે.

ભીષ્મ દાદાની પ્રતિજ્ઞા કેટલી જખરદસ્ત હોય છે તે દુર્યોધન બાણતો હતો. તે બહુ હુરખાયો. ખીજી બાણ પાંડવોને પણ આ વાત ઉડતી ઉડતી બખર પડી. એટલે તેઓ ગભરાયા. શું કરવું તે સ્પષ્ટ ન પડે. કૃષ્ણ ભગવાનને પણ ચિંતા થઈ. આખરે તેમણે એક ચુકિત શોધી કાઢી.

આગળ ચિત્રરથ નામનો ગાંધર્વ દુર્યોધનને હરાવી બાંધીને લઈ જતો હતો તે વાત એક વાર આવી ગઈ છે. એ આક્રમકમાંથી અર્જુનેજ દુર્યોધનને છોડાવેલો. તે વેળા દુર્યોધને અર્જુનને કહેલું કે: તું જે જોઈએ તે માંગી લે. ત્યારે અર્જુને કહેલું કે મારે જ્યારે જોઈશે ત્યારે માંગીશ. તે વચન આ વેળા અર્જુનને કામ આવ્યું. ઋસલના વખતમાં રાજપુત રાજાઓ રાજ દિવસે લલતા, પણ રાત્રે જમ્યા

પછી, મળવા લેગા થતા. અર્જુન રાજ સાંજે ભીષ્મજીનાં પગ ચાંપવા જતો. સાંજે લઢાઈ પૂરી થાય એટલે તાંબુએ જઈ ભોજન કરી દાદાને તાંબુએ જતો. તેમ આજે તે દુર્યોધનને તાંબુએ ગયો અને તેને પેલું વચન યાદ દેવડાવી તેનો મુગટ માંગ્યો. અલખત, તે આખ્યા વિના દુર્યોધનનો ફટકો જ નહિ. કેમકે પોતે વચન આપેલું, ને અસલના જમાનામાં તો એવાં વચન અખી યોલા અખી ફેાક થાયજ નહિ. પછી તે પહેરી દુર્યોધનનો વેશ ધારણ કરી અર્જુન દાદાને તાંબુએ ગયો. દાદા સૂતા હતા તે મુગટ વગેરે જોઈ એમજ સમજ્યા કે દુર્યોધન આવ્યો છે. તેમણે પૂછ્યું કે: પાછો કેમ આવ્યો ? એટલે અર્જુને (દુર્યોધન વેશે) કહ્યું કે: દાદા, પાંડવોને મારવાના પેલા મંતરેલા પાંચ બાણ મનેજ આપો. મારે પોતીકે હાથે તેમને ઠાર કરવાનું મને બહુજ મન છે. માટે તેમ કરો તો સાફ.

દાદાને પણ એ વાત ઠીક લાગી. મૂળ તો પાંડવને મારતાં તેમનો જીવ ચાલતો નહોતો, ને આ બાણ તૈયાર કર્યાં ત્યારનો તેમનો જીવ બળ્યા કરતો હતો ને એન પડતું નહોતું. એટલે દાદાએ તો પાંચે બાણ આપીને કહ્યું: લે ભાઈ, જા, લઈ જા.

અર્જુન તો પાંચે બાણ લઈ હરખાતો હરખાતો

આજ્યો ગયો. પણ એવું કાવતરું કેટલી વાર અભણ્યું રહે ? દાદાને થોડોજ વારનાં ખબર પડી ગઈ. તેમણે બહુ કં આ બધી બાબત રમનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન છે. તેમણે મનમાં ગાંઠ વાળી કે કૃષ્ણે મારી પ્રતિજ્ઞા આમ તોડાવી છે, તો હું પણ તેમની પ્રતિજ્ઞા તોડાવું ત્યારેજ ખરે. કૃષ્ણ ભગવાને એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે આખી લઢાઈ દરમ્યાન હું તો હથિયાર નહિજ વાપરું, ને તટસ્થ રહીશ. આ પ્રતિજ્ઞા તોડવાનો નિશ્ચય ભીષ્મ દાદાએ કર્યો.

૧૦

પછી બીજે દિવસે લડાઈ બહુ ખૂનખાર બની. ભીષ્મ દાદાએ આખા પાંડવ લશ્કરને બેભાન કરી નાંખ્યું. અર્જુન ભીષ્મ પણ બધા મૂર્ચ્છિત થઈને પડ્યા. એક કૃષ્ણ ભગવાન બચી ગયા. ભીષ્મ દાદાને તો તેમની પ્રતિજ્ઞા તોડાવવી હતી. એટલે તેમણે શું કર્યું તે હવે જુઓ. તેઓ જ્યાં અર્જુન પડ્યો હતો ત્યાં ગયા ને હમણાંજ ફરસી મારીને અર્જુનને મારી નાંખું છું એવો ડાળ કર્યો. હવે કૃષ્ણ ભગવાન ગભરાયા. અર્જુન મરે એટલે તો પછી થઈજ રહ્યું ! બધાજ પાંડવોનું આવી બન્યું ને લડાઈ પણ પતી જાય. અર્જુનને કેમ મરવા દેવાય ? એટલે આખરે પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડીને શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું સુદર્શન ચક્ર નામનું હથિયાર હાથમાં

લીધું ને જાણે ભીષ્મ પર છોડતા હોય તેવો ડાળ કર્યો. એટલે ભીષ્મ હસતા હસતા બોલ્યા: બસ, મહારાજ ! તમે મારી પ્રતિજ્ઞા તોડાવી હતી, તેમ મારે પણ તમને એટલાજ પાપમાં ઉતારવા હતા. તે મારી ઈચ્છા પાર પડી છે. આમ બેભાન દશાવાળા અર્જુનને કંઈ થોડોજ હું મારવાનો હતો ?

તે દિવસે રાત્રે પાંચે પાંડવ ભેગા મળી દાદાને તંબુએ ગયા. ને પ્રશ્નમાં કરી કહ્યું: દાદા ! આમ તો કંઈ નીવેડો આવતો નથી. તમે છો ત્યાં સુધી અમારું કંઈ વળતું નથી. માટે આજ્ઞા આપો તો અમે અમારે જંગલમાં ચાલ્યા જઈએ. અમારે લલ્લુ નથી.

ત્યારે દાદા હસીને બોલ્યા: નારે ના, બેટા, ના. એમ તે થાય ? એ તો નામદાંઈ કહેવાય. ક્ષત્રિનો બચ્ચો કદિ જંગલમાં નાસી જાય ? તમે એક કામ કરો. જુઓ, કાલે દશમો દિવસ છે. હું પરમ દિવસે હથિયારને અડવાનો પણ નથી. ને તમે એવું કરો કે હું કાલે પણ ધનુષબાણને અડું નહિ. એ ચુકિત તમે કૃષ્ણને પૂછજો. જાઓ, એ બતાવશે. મારાથી કહેવાય નહિ.

પાંડવો ગયા ને કૃષ્ણને પૂછ્યું. તેમને તુરત યાદ આવ્યું, કે શિખંડીના રૂપમાં અંબા ભીષ્મનું વેર લેવાને જન્મી છે એટલે તેને હાથે એમનું મોત છે. વળી એનું મોહું અપ-

શુકનીયાળ ગણીને દાદા એને જોશે, કે તુરતજ હથિયાર તણ દેશે. ને તેમ થતાં શિખંડીજ ખૂબ બાણો મારી દાદાના ચૂરેચૂરા કરી નાંખશે. માટે એ ચુકિતજ સારી છે.

પછી બીજે દિવસે શિખંડીને સરદાર તરીકે મોખરે રાખવા ઠ્યું. તે પાંડવોનો સાળો થાય એટલે તેમના તરફથી લઢવા તો આવેલો જ હતો. બીજે દિવસે કલાકેક લઢાઈ થઈ એટલે પછી શિખંડીને અર્જુનના રથમાં શ્રીકૃષ્ણની જગાએ સારથી તરીકે બેસાડયો. તેને જોતાંજ દાદાએ હાથમાંથી હથિયાર મેલી દીધાં, ને બે હાથ જોડી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવા બેસી ગયા. શિખંડીને આગલા જન્મનું વેર યાદ આવ્યું, ને તેણે દાદાને અગણિત બાણોથી વીંધી નાંખ્યા.

દાદાનું શરીર પડ્યું. પણ તે જમીનને ન અડે. તેમના શરીર નીચે બાણોની પથારી થઈ ગઈ. તે પર તેઓ સૂતા. હજી જીવ જતો રહ્યો ન હતો. બંને પક્ષોએ લઢાઈ અટકાવી અને પાંડવ કૌરવ સૌ રડતા રડતા દાદા પાસે ભેળા થયા. દાદાએ કહ્યું: રડશે મા, બેટાઓ રડશે મા. હજી હું મૂઓ નથી. વળી મારી પોતાની ઇચ્છા થાય ત્યાં સુધી હું મરવાનો પણ નથી. મેં મારા મનમાં નક્કી કર્યું છે કે આવતી ઉતરાણનો દિવસ જાય પછીજ હું મરણ પામીશ. ત્યાં સુધી બાણની પથારી પર પડી રહીશ.

પછી દુર્યોધનને કહ્યું: અલ્યા દુર્યોધન. માફ માથું
 ઝુલી જાય છે. એકાદ ઉશિકું તો આપ. દુર્યોધને દશ બાર
 નોકરો દોડાવ્યા, ને ધમાધમ કરી મૂકી ને ઉશિકા મંગાવ્યા.
 તે આવે તે પહેલાં તો દાદાએ હસીને અબ્બુનને આંખ
 મારી. તુરતજ તેણે બાણ વડે એક ઉશિકું બનાવી આપ્યું
 ને તે ગોઠવી દીધું. દાદાને પણ મરતાં મરતાં દીકરાઓની ઠેકડી
 કરવાનું મન થયું હશે, એટલે વળી પાછું દુર્યોધનને કહ્યું:
 અલ્યા, મને તરસ લાગી છે, પણ તું તો પાણીનું પૃષ્ઠો
 નથી !

દુર્યોધન જાતે પાણી લાવવા દોડ્યો. હાથમાં લોટો
 લઈને તે આવ્યો એટલે દાદા કહે: એ જળ નહિ, જો, આ.
 એમ કહી અબ્બુન તરફ જોયું. તેણે એક બાણ ચઢાવી જમીનમાં
 માર્યું એટલે જમીન ફાટી ખળખળ ગંગાના પવિત્ર જળનો
 રેલો ત્યાં આવ્યો. ગંગા તો ભીખની માજ થાય ને ! દાદાએ
 પેટ ભરીને પાણી પીધું. પછી દુર્યોધનને બહુ બહુ સમજાવ્યો
 કે તારી લઢવાની જીદ છોડી દે ને સલાહ કર. પણ એ
 મૂરખાને ગળે કંઈ ઉતર્યું નહિ.

હવે બહુ થોડુંજ કહેવાનું રહ્યું છે. રાજ લઢાઈ થયાં
 કરતી. ભીખ એક બાણ બાણપથારી પર પડ્યા રહ્યા. છેવટ
 લઢાઈ પૂરી થઈ ને કૌરવો બધા મરાયા. તો પણ ભીખ

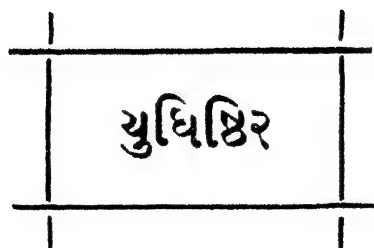
આણુ શય્યા પર બીધ્મ દાદા. અર્જુન આણુ મારી ગંગાજી પ્રગટાવે છે. [પાનું ૪૦

જીવતા હતા. પછી પાંડવો દાદાની ખૂબ સેવા ચાકરી કરવા લાગ્યા; તે દરમિયાન—ઉતરાણુને થોડા દિવસની વાર હતી એટલા ગાળામાં દાદાએ પાંડવોને પુષ્કળ જ્ઞાન અને બોધ આપ્યાં; અને સત્યનો તથા શાંતિનો રસ્તો બતાવ્યો. તેમજ ધર્મ શું છે તે સમજાવ્યું. એમને કરેલો ઉપદેશ હજી પણ પુસ્તકોમાં મોજુદ છે ને બહુજ વાંચવા જેવો છે. તમે ગમે તેવા દુઃખમાં હો, પણ એમાંથી થોડું ઘણું વાંચો તોયે તમને શાંતિ વળે અને ચ્હેન પડે. મોટા થાઓ ત્યારે એ ચોપડી વાંચવાનું તમે ભૂલતા નહિ. પાંડવોને બોધ દેવાનું પત્યું એટલામાં ઉતરાણ પાસે આવી. તે વીતી ગયા પછી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરતાં કરતાં દાદાએ જમના દૂતોને સંભાર્યા, એટલે તેઓ આવી હાજર થયા અને દાદાના આત્માને માનભેર વિમાનમાં બેસાડીને લઇ ગયા.

આ પ્રમાણે ભીષ્મ દાદાની જીંદગી પૂરી થઇ. તેમણે જેટલી પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તેટલી પાળી. વળી ન પરણવાનો એક વાર નિશ્ચય કર્યો તે પણ ઠેઠ સુધી સરસ રીતે પાળ્યો. આજના જમાનામાં એવા માણસો બહુજ ઓછા પાકે છે કે જેમને લગ્નના લહાવા લેવાનું મન ન થાય. તેમાં ભીષ્મ દાદાના જેવા શાણા, શ્રદ્ધા, દૃઢ, પ્રતિજ્ઞાપાળક, બહાલસોયા અને પુણ્યશાળી તો કોઈજ નહિ હોય. દાદાના આ સૌ ગુણો

તમારે બધાએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા અને તમારી આલ-
ચલગતમાં ઉતારવા જોઈએ. જુઓને, આજે હજારો વરસ
પછીએ આપણે દાદાને કેવા સંભારીએ છીએ ? તે બધું તેમના
ગુણોને લઈનેજ. માટે આ ચોપડી વાંચો તે સઘળાએ દાદા
પેઠે પવિત્ર, અડગ અને સ્થિર થવાનો નિશ્ચય કરવો. જોલો—

ભીખ દાદાની જય !

ભીખ દાદાની વાત તમે વાંચી ગયા. હવે હું તમને
યુધિષ્ઠિરની વાત કહેવાનો છું. યુધિષ્ઠિર કોણ તે તો તમને

ખબર જ છે. કેમ નહિ હોય ! પાંડુ રાજ કરીને ભીષ્મના એક ભત્રીજા હતા. આગળ જણાવ્યા મુજબ પાંડુ રાજને પાંચ છોકરા હતા. એ પાંચ છોકરામાંથી મોટાનું નામ યુધિષ્ઠિર. યુધિષ્ઠિર શબ્દનો અર્થ તમને ખબર નહિ હોય. એ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે યુદ્ધમાં-લડાઈમાં સ્થિર એટલે શાંત રહે એવો માણસ. જે માણસ ગમે તેવી લડાઈમાં પણ જરાયે ગભરાય નહિ, મુંઝાય નહિ તે યુધિષ્ઠિર કહેવાય. પણ આજના જમાનામાં લક્ષ્મીરામ કંઈ પૈસાદાર નથી હોતા; કે અમરપાળ કંઈ મરેજ નહિ એવું નથી બનતું. તે પ્રમાણે નામ પ્રમાણે ગુણ હોવોજ જોઈએ એવું કંઈ તે જમાનામાં પણ નહોતું. વળી નામ તો માણસનું બચપણથી પડે. તે વેળા તેનામાં કયો ગુણ છે ને કયો નથી તે માલમ પણ ક્યાંથી પડે ? એટલે જેવું નામ તેવા ગુણ કોઈકજ માણસમાં દેખાય છે.

આથી કંઈ હું એમ નથી કહેતો તે યુધિષ્ઠિર લડાઈ વેળા શાંત રહે નહિ અને ગભરાઈ જાય તેવા માણસ હતા. વાત એમ છે કે લડાઈએ લડવી કે તેમાં ગભરાવું નહિ એ કંઈ તેમનો મુખ્ય ગુણ ન કહેવાય. તેમનો મુખ્ય ગુણ તો બીજોજ હતો. અને તે ગુણને લીધેજ આપણે બધા આજે પણ તેમને યાદ કરીએ છીએ; અને જ્યાં સુધી દુનિયા ચાલે

છે ત્યાં સુધી સૌ તેમને યાદ કરશે. તે તેમને! શુષ્ક સાચું જોલવાનો હતો. તેઓ હંમેશાં સાચું જ જોલતા. વધી તેઓ બહુ જ ઢયાળુ, ધર્મનિષ્ઠ, સીધી લોટીના અને શાંત માણસ હતા. પણ એ બધું તમે ધીરે ધીરે તેમના હેવાલ પરથી જાણો તેજ ઠીક, એટલે તેજ શરૂ કરીએ.

યુધિષ્ઠિર પાંડુરાજના સૌથી મોટા દીકરા થાય. પાંડુ-રાજા એક વાર શિકારે ગયેલા. ત્યાંજ તેઓ મરણ પામ્યા. તે પછી પાંચે ભાઈઓ હસ્તિનાપુર રહે, ખાય પીએ ને મઝા કરે. ભોખ્ખ દાદા તેમની સંભાળ પણ સારી રીતે રાખે. બધા જરા ઉમ્મર લાયક થયા એટલે તેમને જનોઈ દીધી અને પછી લણવા મૂક્યા. અસલના જમાનામાં કંઈ મોટા મોટા મકાનોમાં નિશાળો નહોતી ચાલતી. તે વખતે તો મોટા મોટા પંડિતો પોતાને ત્યાં થેલાઓને રાખતા અને લણાવતા. જેને લણવું હોય ને એવા પંડિત મહેતાજીને ત્યાંજ જાય, ત્યાંજ રહે, ગુરૂની સેવા ચાકરી કરે અને તે જે શીખવે તે લણે. તે પ્રમાણે આ પાંચ પાંડવો અને પેલા ધૃતરાષ્ટ્રના સો લુચ્યા છોકરાઓ—દુર્યોધન વગેરે—ને સાથે લણવા મૂક્યા.

હવે પાંચ પાંડવમાં યુધિષ્ઠિર તો ખિચારા ભલા અને શાંત હતા પણ ભીમ મહા તોફાની અને ટીખળી હતો. તે જાડો પાડો લઠીંગા જેવો ને બહુ જોરાવર હતો. તેના હાથને

વારે વારે ચેળ આવતી અને અવારનવાર દુર્યોધન અને તેના ભાઇઓને તે મેથીપાક ચખાડતો. દુર્યોધન અને તેના ભાઇઓ ખહુ અદેખા હતા. લણવામાં અર્જુન સૌથી હોંશિયાર હતો. તે તેમનાથી ખમાતું નહિ. તેઓ છેક ઠોઠ હતા, અને સીધી રીતે તો પાંડવને લણવામાં હરાવાય તેમ હતું નહિ; તેથી ગાળો દેતા. અને પછી ભીમનો માર ખાતા. પણ તેથી તેમના મનમાં ગુસ્સો વધતોજ જતો અને એ પાંચેનું કાટલું કેમ કાઢી નાંખવું તેના વિચારમાં તેઓ હંમેશ રહેતા. દ્રોણને ત્યાં બધા બાણ મારવાની વિદ્યા શીખવા રહ્યા તેમાં પણ એવું ને એવુંજ; એટલે મોટા થયા પછી એ બધાનું વેર લેવાનો ઘાટ પેલા સો ભાઇઓ ઘડતા.

એમ કરતાં કરતાં ઘણા ઢહાડા નીકળી ગયા. બધાએ ૧૦૫ ભાઇઓ લણી પરવાર્યા, અને મોટા પણ થયા. પેલા સો ભાઇઓનો એક મામો હતો. તેનું નામ શકુનિ. તે મહા કાફર અને ખંધો હતો. પાંચ પાંડવોનું કાસળ કાઢવાની તરકીબો તેજ શોધી કાઢતો અને પોતાના ભાણજીઓને શીખવતો. ભાણજીઓને પણ હવે ચટપટી લાગી કે ક્યારે એ પાંચેને મારીએ અને નિરાંતે સવાના હવસ આવે. એટલે એક લાખનો મહેલ તૈયાર કરાવ્યો. લાખ તો તમે જોઈ હશે. તે લાલ રંગની હોય છે અને ખહુ ચીકણી હોય છે. ગાંધીને ત્યાં મળે છે,

તાપ લાગવાથી આ લાખ યોગજીને રક્ષ થઈ જાય છે. લાખના ઘરમાં કોઈ રહેતું હોય ને આગ લાગે તો ખચવાનો રસ્તો રહે નહિ. તે મુજબ પાંચ પાંડવને પેલા સો અદેખા કૌરવોએ અને શકુનિ મામાએ એવા એક લાખના ઘરમાં પટાવી ફેસલાવીને રહેવા મોકલ્યા અને પછી દુર્યોધનના એક ગોઠીઆએ આગ લગાડી. પણ એક જૂપા ભોંયરા વાટે પાંચે નાસી ગયા અને મરતાં ખચ્યા.

પાંડવોનું નસીબ મોટું હતું. આગમાંથી ખચ્યા પછી તેઓ જૂપે વેશે બ્રાહ્મણ તરીકે રહ્યા. ત્યાં તેમને દ્રુપદરાજની દીકરી દ્રૌપદીના સ્વયંવર વિષે ખબર પડી. સ્વયંવરમાંની શરત પ્રમાણે અર્જુને માછલી વીંધી. અને તેથી તેની સાથે દ્રૌપદીનાં લગ્ન કરવાનું ઠર્યું. તે વાત કહેવા અર્જુન ઘેર ગયો અને બારણેથીજ બોલ્યો કે મા, મા હું કંઈ લાવ્યો. એટલે માએ કહ્યું: પાંચે લાઈ વહેંચી લેજો. પરિણામે દ્રૌપદીનાં લગ્ન, માનું વચન જાળવવાને, પાંચે લાઈઓ સાથે થયાં, અને યુધિષ્ઠિર પણ પરણવા પામ્યા. અર્જુન અને ભીમ તો દ્રૌપદી ઉપરાંત બીજી બન્ને ત્રણ ત્રણ સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા. પણ બિચારા યુધિષ્ઠિરને એવા ઝાઝા લગ્ન કરવાનો શોખ ન હતો. અને પાંચે લાઈને દ્રૌપદીની સાથે પરણવાનું થયું ન હોત તો તેઓ કુંવારાજ રહેત.

દ્રૌપદીની સાથે લગન થયું એટલે તો બધી દુનિયાને ખબર પડી કે આ તો પાંડવો જીવતા છે. ત્યાર પછી તેઓ પાછા હસ્તિનાપુરમાં ગયા અને ત્યાંથી રાજપાટનો ભાગ લઈને પોતાની રાજધાની ઇન્દ્રપ્રસ્થ નામના શહેરમાં બનાવી. હવે રાજપાટ તો પાંચે ભાઈને ભોગવવાનું હતું પણ સૌથી મોટા યુધિષ્ઠિર હતા એટલે રાજા તરીકેનો મુગટ તેમનેજ પહેરવો પડ્યો. ટુંકામાં યુધિષ્ઠિર રાજા થયા.

હાલમાં તો હવે કળિયુગ ચાલે છે, પણ તે પહેલાં ત્રેતાયુગ ચાલતો હતો. આ પાંડવો એ ત્રેતાયુગના છેલ્લા ભાગમાં થઈ ગયા છે એમ કહેવાય છે. એ યુગ પૂરો થયાને પાંચ હજાર વરસ થયાં. તે જમાનામાં યજ્ઞ હોમ હવન વગેરે બહુ થતું. હાલમાં પણ કોઈ ઠેકાણે મહાદ્રયજ્ઞ, વિશ્વ-યાગ વગેરે થાય છે, પણ તેમાં ખરચ બહુ થતો હોવાથી હાલ તે એકંદરે ઓછું થઈ ગયું છે. એવા હોમ હવનથી દેવો ખુશ થાય છે એમ લોકો માને છે. એટલું તો ખરું કે એ બહાને ગરીબગુરખોને સાડાં ખાવાનું મળે છે, પુષ્કળ દાન થાય છે અને હવા પણ ચોકળી થાય છે. અસ-લના રાજાઓ તો ઘણીયે વાર યજ્ઞ કર્યાજ કરતા. તે પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરને પણ રાજા થયા પછી યજ્ઞ કરવાનું મન થયું.

તે પ્રમાણે તેમણે એક મોટા યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞ રાજ-

સ્યય યજ્ઞ નામનો હતો, અને ત્રણ વરસ સુધી લાગલાગટ ચાલ્યો હતો. તે વેળા પશુ યુધિષ્ઠિરે તો પોતાના મનની મોટાઈ બતાવી આપી. દુર્યોધને પોતાને અને પોતાના ભાઈને આટઆટલું દુઃખ દીધું, છતાં તેને પશુ યજ્ઞમાં તેમણે તેડેલો; તેમજ યોગ્ય માનપાન આપ્યું હતું. ભીમ તો ગુસ્સે ભરાઈ દુર્યોધનને ખોખરો કરવા વારે ઘડીએ ઉછળી પડતો; પશુ તે વખતે યુધિષ્ઠિરજ તેને વારતા અને શાંત પાડતા.

એમ છતાં ખુબીની વાત છે કે મોટા માણસો પશુ કેટલીક વાર છક્કડ ખાઈ જાય છે. દુર્યોધને એકવાર એ સૌને પોતાને ત્યાં તેડ્યા, અને સોગઠાંબાળ રમવા કહ્યું. એની આ જાળમાં યુધિષ્ઠિર ફસાયા, અને બાળ રમવા બેઠા. બાળ રમ્યા તો રમ્યા, પશુ નસીબ સંભોળે ખુદ્ધિ એવી બહેર મારી ગઈ કે શરતો પશુ કરી અને રાજપાટ પશુ ગુમાવી બેઠા. આમાં ઘણો વાંક યુધિષ્ઠિરનોજ હતો. બાળ રમવા પશુ તેઓજ બેઠેલા. પોતે જરા લોળા રહ્યા અને વળી દુર્યોધન જે કહે તે સાચુંજ કહે છે એમ માની લે. શરૂઆતની એક બાળમાં તેઓ જીત્યા એટલે જરા ચડસ ચઢ્યો અને સૌ લાઇઓની મરજીથી શરત મારી ને રમ્યા. ભીમના મનમાં તો એમજ હતું કે કહાય હાર્યા તો પશુ દુર્યોધનને ધપો મારીને પાછો ઠેકાણે આણીશું. પશુ યુધિષ્ઠિરે તો

થોકણું કણું કે બોલેલું વચન મારે ફાંક કરવું નથી. અને કણુલાત પ્રમાણે ભીમ નહિ વરતે તો હું તો જીભ કરદીને મરીશ. આ પ્રમાણે મુધિષિરે વચન પાળવામાં મક્કમતા બતાવી તેથી ભીમ ચુપ રહ્યો. પછી બધા બાર વરસ જંગલમાં રહેવા ગયા.

શક્રઆતમાં આખા હિંદુસ્તાનનાં બધાં તીરથ ક્રયા બાદ, તેઓ જંગલમાં રહેતા હતા ત્યારે એક વેળા એવું બન્યું કે શિવરાત્રિનો દિવસ હતો. જંગલમાં પાસેજ ઇન્દ્રેશ્વર મહાદેવનું થાનક હતું. એ મહાદેવને દહેરે શિવરાત્રિને દહાડે બહુજ જબરદસ્ત મેળો ભરાતો, અને હજારો લોકો જાત્રાએ આવતા. અહિં દુર્યોધન પણ પોતાના મામા શકુનિ અને મોટા લાવણશ્કર સાથે જાત્રાને જ્ઞાને આળ્યો. ખરી વાત તો એ હતી કે જાત્રા બાત્રાનો બધો ટોંગ હતો. એ હરામી તો કેઈ પણ રીતે પાંડવોને હેરાન કરવાનું બોળતો હતો. વળી પાંડવોની વહુ દ્રૌપદીને ઉંચકી જવાનો પણ એનો વિચાર હતો. પણ એનો આ વિચાર પાર નહિ પડ્યો. એ કેમ બન્યું તે સાંભળો.

એ મહાદેવ ઇન્દ્રેશ્વર કહેવાતા તેનું કારણ એવું કે સ્વર્ગનો રાજા ઇન્દ્ર એ દહેરાનું રક્ષણ કરતો. દરેક મેળા વખતે હુર્યા બદમાશો ખરા ભગતોને હેરાન ન કરે તેની

પણ એ સંભાળ રાખતો. આ વરસે પણ એવું રખેવાળું કરવાને માટે તેણે પોતાના એક સરદારને મોકલ્યો. આ સરદારનું નામ ચિત્રરથ ગાંધર્વ. ગાંધર્વ એટલે તમને ખબર નહિ હોય. ગાંધર્વ સ્વર્ગલોકના ગવૈયાઓનું નામ છે. તેઓ ઇન્દ્રના તાબેદાર ગણાય. તેઓ એક જાતના દેવ તો ખરાજ.

હવે એવું બન્યું કે પેલો લુચ્ચો દુર્યોધન આવે છે એવી આ ચિત્રરથને ખબર પડી. એ તેને પાકી રીતે ઓળખતો હતો. અહિં જાત્રાને ઝહાને તોફાન કરવા, પાંડવોને પીડવા અને અટકચાળાં કરવા તે આવ્યો હતો તેની એને ખબર પડી ગઈ. દુર્યોધન દમ્ભામણેર પોતાના છડીદારો સાથે આવ્યો એટલે એણે છડીદારોને અટકાવ્યા. છડીદારો રડતા રડતા દુર્યોધન પાસે ગયા, એટલે તેણે ઉઠાવીને ગાંધર્વોને ગાળો દીધી. પછી ગાંધર્વ શા સાડ આધું પાછું જીએ ? તેણે તો દુર્યોધનને પોતાનો હાથ બતાવી આપ્યો. તેના નોકરોને પણ ફટકાવ્યા, તેને પણ માર માર્યો અને અવળે હાથે કચકચાવીને બાંધ્યો. આ વાતની પાંડવોને ખબર પડી. તેમનું ઝુંપડું તો પાસેજ હતું ને ? યુધિષ્ઠિરે એ જોયું એટલે તેમનો જીવ કકળી ઉઠ્યો ! હાય, હાય ! મારા ભાઈને આટલું બધું દુઃખ ? એમ એમને થયું. તે વેળા પોતાના પર જે જીલમ દુર્યોધને આગળ કરેલો તે તેઓ ભૂલી ગયા.

એ કેવા મોટા મનના, તે તમે જોયું? દુષ્ટ માણસે કરેલાં અપકાર-અન્યાય સારા માણસો આવી રીતે ભૂલી જાય છે, અને જ્યારે તેઓ દુઃખમાં આવી પડે છે ત્યારે પોતે મદદ કરે છે. દુર્યોધનને દુઃખમાં આવી પડેલો જોઈ યુધિષ્ઠિરની આંતરડી કકળી ઉઠી. તેમણે ભીમ અને અર્જુનને કહ્યું કે જાઓ, આપણા ભાઈને છોડાવી લાવો. પણ ભીમભાઈ શાના માને? તે તો ઉલટો હરખાતો હતો. અર્જુનને પણ દયા નહોતી આવતી. તેને પણ એમ, કે છો એની એવી વલે મતી, એને માટેજ એ લાયક છે. પણ યુધિષ્ઠિરનું મન કંઈ માને નહિ. તેણે તો ખંને ભાઈઓને સોગન્દ દીધા. અને ગાંધર્વ પાસેથી દુર્યોધનને છોડાવી મંગાવ્યો. દુર્યોધને તે છતાં જાત જણાવી તો ખરીજ. તેણે સામું કહ્યું કે આમ મને છોડાવીને તમે મારી પાસે રાજ્યમાંથી ભાગ પડાવવા માંગતા હશે. પણ હામ દઈશ હામ! એમ કહીને એ ચાલ્યો ગયો! છતાં ધર્મરાજને (યુધિષ્ઠિરને એ નામે પણ લોકો બોલાવતા) જરાયે ખોટું ન લાગ્યું. એ તો કહે કે હશે.

આમ અપકાર પર ઉપકાર કરવાનો ગુણ ઘણા થોડા માણસમાં હોય છે. ધર્મરાજમાંથી એ ગુણ ખાસ લેવા લાયક છે.

એવોજ બીજો એક કિસ્સો પણ એજ અરસામાં બન્યો હતો. દ્રૌપદીને ઉચ્ચકી લાવવાને જયદ્રથ નામના પોતાના

બનેવીને દુર્યોધને મોકલ્યો. તે છાનોમાનો દ્રૌપદીને ઉચકી જતો હતો. એવામાં ભીમને ખબર પડી. તેણે અને અર્જુનને જઈને જયદ્રથને ખોખરો કર્યો, દ્રૌપદીને છોડાવી અને પેલાને ખાંધીને લઈ આવ્યા. તે જોઈ ધર્મરાજએ તેમને ખૂબ ઠપકો દીધો. પોતે જયદ્રથને છોડાવ્યો, જમાડ્યો, અને તે સ્વતો ત્યારે તેની પગચાંપી પણ કરી. તે બિચારો શરમાઈ ગયો અને પોતાનાં અવળાં કામ માટે તેને બહુ પસ્તાવો થયો.

એમ કરતાં કરતાં બાર વરસ નીકળી ગયાં. દુર્યોધનની સાથે સોગડાંબાણમાં હારેલા, તેમાં એક શરત એવી પણ હતી કે બાર વરસ જંગલમાં રહ્યા પછી તેરમે વરસે જૂપે વેશે રહેવું. બાર વરસ પૂરાં થયાં એટલે પાંચે ભાઈઓએ ગુપ્ત વેશ ધારણ કર્યો. ભીમ રસોઈયો બન્યો, સહદેવ ગોવાળીયો બન્યો, નકુળ ઘોડાવાળો-રાવત બન્યો, અર્જુન મહેતાણ બન્યો, અને દ્રૌપદી દાસી બની. તે પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે પણ એક ઋષિનો વેશ ધારણ કર્યો. તેમણે પોતાનું નામ કંક રાખ્યું. પછી છએ છ જણા વિરાટ રાજાને ત્યાં નોકરીમાં રહ્યા. ત્યાં આગળ કંક ઋષિ રાજાને સલાહ આપવાનું કરતા. બીજા સૌ પણ પોતપોતાની નોકરી સંભાળ અને કાળજીથી કરતા હતા. ત્યાં પણ દુર્યોધને તેમને દુઃખ દેવાનો અને છતાં કરવાને માટે પ્રયત્ન કર્યો પણ તેનું વળ્યું નહિ. એક

વાર તે ચઢાઇ લઇ ગયો. પણ તેમાં તે હારી ગયો.

તે પછી પાંડવો પાછા બહાર પડ્યા. તેઓ છતાં થયા અને પાછા હસ્તિનાપુર ગયા. તેમણે પોતાનો મુકારા ગામ બહાર રાખ્યો. યુધિષ્ઠિર સિવાય ચારે ભાઈઓનો વિચાર એવો કે દુર્યોધન સાથે લડીને પોતાનું રાજ્ય લેવું. પણ ધર્મરાજને કલેશ કંકાસ ગમતો નહિ. તેમણે તો કહ્યું કે આપણે રાજની જરૂર નથી. એ ખુશીથી આપે તો લેવું, નહિ તો જંગલમાં જઈને રહીશું. પણ કુંતા માતાની ઇચ્છા એવી કે આપણું હકનું રાજ જતું ન કરવું, લેવું તો ખરુંજ. દુર્યોધને જવાબ કહાવ્યો કે ધરમરાજ મને પગે લાગે તો હું થોડું ઘણું કંઈ આપું. ધર્મરાજના મનમાં એમ, કે કોઈ રીતે કંકાસ મટતો હોય તો ભલે, હું નમન કરીશ. પણ ભીમજી ભાઈને કંઈ એ ગમે ! તેને તો ધર્મની આ કબુલાત સાંભળી પેટમાં દુખ્યું. તેણે એક યુક્તિ કરી. જે બાગમાં તેઓ ઉતર્યા હતા, ત્યાં ધર્મરાજની ખેઠકથી થોડે દૂર, ગુપચૂપ તેણે પાથરાણા તળે એક ખાડો ખોદી રાખ્યો. આથી દુર્યોધન ત્યાં ચાલતો આવ્યો કે ખાડાને લીધે ગબડી પડ્યો અને તેનાથી ધરમરાજને પગે લાગી જવાયું. ભીમ, અર્જુન વગેરે બધા હસી પડ્યા. દુર્યોધનને બહુ ગુસ્સો ચઢ્યો અને તુરતજ ત્યાંથી તે ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી પણ સલાહ રહે

તો સાફ એમ ધારી યુધિષ્ઠિરે કૃષ્ણ ભગવાનને એલચી તરીકે દુર્યોધનને ત્યાં મોકલ્યા, કે જાવ, ગમે તેમ ઓછવતે કરીને પતાવટ કરજો. પણ કૃષ્ણ ભગવાને એક શરત કરી, કે જો એ કંઈજ આપવાની ના પાડે તો પછી લઢાઈ કરવી એવું કમુલ હોય તો હું જાઉં. ધર્મરાજાએ કહ્યું કે છેવટમાં ફક્ત પાંચ ગામ આપે તોયે આપણે લઢવું નથી. નહિ તો પછી ન છૂટકે તમારી શરત મુજબ લઢવું પડશે. કૃષ્ણ ભગવાનને તો એજ જોઈતું હતું. તેમની ઈચ્છા એવી હતી કે દુર્યોધન અને તેના સો પાપી ભાઈઓ પાંડવોને હાથે મરે તો સાફ, જેથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતરે. તેઓ સલાહ કરવા ગયા. પણ છેવટે સલાહ તો ન થઈ તે નજ થઈ.

છેવટે યુદ્ધ ચાલ્યું. એ યુદ્ધ તો આખી દુનિયામાં મોટામાં મોટું યુદ્ધ ગણાય છે. કરોડો માણસો તેમાં મરણ પામ્યા. દિલ્હી પાસે કુરુક્ષેત્ર નામના જંગી મેદાનમાં એ જંગ થયો હતો, પાંડવોના તરફથી કૃષ્ણ ભગવાન હતા. કૌરવો તરફ, ભીષ્મ દ્રોણ વગેરે હતા. યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરની જાંઠગીમાં એક ઘણોજ મહત્વનો બનાવ બન્યો. ઘણા દહાડા યુદ્ધ થઈ ગયા પછી એક દિવસ કૌરવના પક્ષ તરફથી ગુરુમહારાજ દ્રોણાચાર્યજી લઢવાને માટે સરદાર તરીકે આવ્યા. દ્રોણાચાર્યજી બાણવિદ્યામાં મહાકુશળ હતા. તે ઉપરાંત તેમની પાસે યુદ્ધને

લગતી ઘણી ઘણી કળાઓ હતી. દ્રોણાચાર્યજી લઢવા આવે તો પછી મગદ્દર કોની કે તેમની સીમે ટકી શકે ? બીમ, અર્જુન વગેરે બધા મોટા મોટા લઢનાર પણ થાકી ગયા. તેમની બધી વ્યંહુ રચનાઓ તૂટી જતી. દ્રોણના મારાને જવાબ આપતાં તેઓ કાયર કાયર થઈ ગયા અને તેમને થયું કે આજે તો આપણા ભોગજ લાગ્યા—આજે તો મરી જવાના. ઘાટ પણ એવોજ હતો. તે જોઈને કૃષ્ણ લગવાને યુક્તિ લઢાવી. દ્રોણાચાર્યને એક છોકરો હતો. તેનું નામ અશ્વત્થામા. વળી એક હાથી હતો, તેનું નામ પણ અશ્વત્થામા હતું. દ્રોણશુદ્ધની એવી પણ પ્રતિજ્ઞા હતી કે જો પુત્ર મરી જાય તો તે પછી મારે યુદ્ધ મૂકી દેવું. આ પ્રતિજ્ઞાનો લાભ લઈ કૃષ્ણ લગવાને ઘોટાળો ઉભો કીધો. અર્જુન પાસે એક બાણ અશ્વત્થામા છોકરા પર મરાવ્યું. એટલે તે ઉડીને ઠેઠ ખૂબ દૂર જઈ પડયો. પછી બીમને દ્રોણ મહારાજને ઘેર મોકલ્યો, તે જઈ અશ્વત્થામા હાથીને મારી આવ્યો. પછી પાંડવોના પક્ષ તરફથી ખૂમ ઉઠાડવામાં આવી કે અશ્વત્થામા મરાયો, અશ્વત્થામા મરાયો ! દ્રોણ મહારાજ આક્રંતમાં આવી પડયા. તેમણે પહેલાં તો માન્યુંજ નહિ. લશ્કરમાં બહુ તપાસ કરી તો અશ્વત્થામાનું ખોળીયું જડયું નહિ. બીમે તો ગપાટો માર્યો કે મેં તેના ગદા વડે ચૂરેચૂરા કરી નાંખ્યા; પણ એ

વાત દ્રોણને ગળે ઉતરી નહિ. અર્જુન અને કૃષ્ણે પણ કહ્યું કે અશ્વત્થામા મરાયો. પણ દ્રોણ કેમ માને? તેમણે કહ્યું કે જો યુધિષ્ઠિર એ વાત આવીને કહે, તોજ હું માનું. કેમકે તેઓ જીહ્વું બોલતા નથી, અને બોલે એવા નથી. આમ દ્રોણ મહારાજ બોલ્યા એટલે ભીમ અર્જુન વગેરે ધર્મરાજને સમજાવવા ગયા, કે તમે આવીને દ્રોણને કહો કે અશ્વત્થામા મરાયો. તોજ તેઓ પોતાનાં હથિયાર આધાં મેલશે, અને આપણે બચી જઈશું. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હાથી મર્યો છે, છોકરો મર્યો નથી. માટે હું કંઈ એવું કહેવાનો નથી. ભીમ અર્જુન કૃષ્ણ વગેરેએ બહુ સમજાવ્યા, કે આ વેળા એવી રીતે કર્યા વિના આરો નથી. સાચું બોલવા માટે તેમને એટલી બધી ખંત હતી. પણ એ ખંત તેમની આ વેળા ચાલી નહિ. કુંતા માતાએ તેમને સોગન્દ બાલ્યા કે ચાર લાઈઓને બચાવવા તારે મોઢમ આટલું બોલી આવવુંજ પડશે. માતાની આજ્ઞા થઈ. જો તે નહિ પાળે તો મા આપઘાત કરે છે, અને બોલે છે તો પોતાનું સાચું બોલવાનું મત વટે છે. આમ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી દશા ધર્મરાજની થઈ પડી. છેવટે પોતે કચવાતે મને કળુલ કચું અને દ્રોણને કહેવા ગયા. તેમને ખબર હતી તે હાથી મરાયો છે; બાકી છોકરો તો જીવતોજ છે. છતાં દ્રોણને તેમણે

એમ કહ્યું, કે અશ્વત્થામા મરણ્યો, નરો વા કુંજરો વા.
'નરો વા કુંજરો વા' એ સંસ્કૃત વચન છે. તેનો અર્થ
એમ થાય છે કે કયાં માણસ કે કયાં હાથી ! આ પ્રમાણે
તેમણે દ્રોણને છેતર્યા. પોતે જાણતા હતા કે માણસ—અશ્વ-
ત્થામા—તો જીવે છે છતાં આમ કહ્યું. એ એકજ અડધું
જુઠાણું યુધિષ્ઠિર પોતાની જાંઘીમાં બોલ્યા એમ મનાય
છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે આ જુઠાણું ધર્મરાજ
બોલ્યા તે પૂર્વે તેમનો રથ પૃથ્વીથી ચાર ગજ ઉંચે અદ્ધર
ચાલતો. તે આ પછી બે ગજ નીચો પડ્યો. આ વાત તો
સાચી ખોટી રામ જાણે—આજના જમાનામાં તો કોઈ માને
પણ નહિ. પણ એટલું તો ખરું કે એમનો દરજ્જો
હુનિયાના સત્યવાદીઓમાં નીચો પડ્યો ખરાજ. આટલું
જુઠાણું બોલ્યા, તેટલા પૂરતા તેઓ નીચા પડ્યા ખરાજ.
તેને માટે તેમને પસ્તાવો પણ ઘણોજ થયો. તે પછી દ્રોણે
હથિયાર મૂકી દીધાં અને તે દિવસે પાંડવો લઢાઈમાં જીત્યા.

એમ કરતાં કરતાં લઢાઈ પૂરી થવા આવી. ભીષ્મ દાદા
પણ ધવાઈને લગભગ મરણતોલ દશામાં બાણશય્યા પર
પોલ્યા. દ્રોણ, કર્ણ, સો કૌરવો વગેરે મરાયા. પાંડવોની
જીત થઈ, પણ એ જીત બહુ મોંઘી હતી. તેમના અગણિત
સગાંવહાલાંઓ યુદ્ધમાં કપાઈ ગયાં. ખુદ તેમના છોકરાઓ

પણ મરણ પામ્યા. એટલે આટલી બધી ખૂનામરડીથી મળેલું રાજ લોગવવું પાંડવોને બહુ અકાંઈ લાગ્યું. તેમાં યુધિષ્ઠિરને તો ખાસ કરીને એટલું બધું લાગતું હતું કે ન પૂછો વાત. રાજગાદીએ બેસીને પહેલ વહેલુંજ તેમણે શું કરમાન કાઢ્યું તે જાણો છો ? બીમને તેમણે કહ્યું કે આગલો જેટલો ખજાનો હોય તે બધો લુંટાવી દો. આપણને એ ન બપે. દુર્યોધને લોકો પર જીતમ કરીને મેળવેલી દોલત આપણને જોઇએ નહિ. બીમને તો કંઈ પણ તોફાનજ જોઇએ. ડાહ્યાડમરા ને ગંભીર થઇને બેસવું એને ન ગમે. એને તો મરતી, ટીખજ, ઉત્પાતજ ગમે. તેણે આખો ખજાનો લુંટાવી દીધો.

ત્યાર પછી ધરમરાજાએ લીધ્મદાદા પાસે જઈને કહ્યું કે મારા મનને હજી રહેન વળતું નથી, માટે ચિત્ત શાંત થાય એવો કંઈ ઉપદેશ આપો. તે પરથી દાદાજીએ તેમને દરેક જાતનો બોધ આપ્યો, તે સાંભળીને તેમને શાંતિ તો વળી. તો પણ માત્ર એક ખટકો રહી ગયો. તે એ, કે અમે આટલી બધી ખૂનરેણ કરી તેનું પાપ લાગ્યું, તે શી રીતે ટળે ? આનો રસ્તો વ્યાસ નામના ઋષિએ બતાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે તમે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરો. પહેલાં એમણે રાજ-અથ યજ્ઞ કરેલો તે તમને યાદ હશે. પણ આ યજ્ઞ જુદી જાતનો હતો. અશ્વ એટલે ઘોડો. મેધ એટલે મારી નાંખવામાં

આવે તે. જે યજ્ઞમાં ઘોડાનું બલિદાન આપવામાં આવે—
 ઘોડાને વધેરવામાં આવે, તે. પશુ આ ઘોડો કંઈ જેવું તેવું
 હાડકાં નીકળેલું ટટવું હોય એમ ન સમજવું. તે વેળા
 જાતજાતના ઘોડા થતા. એક જાતનું નામ પંચકલ્યાણી.
 એના પગ લીલા, પુંછડું પીળું, કાન કાળા, અને આખું
 શરીર ઘોળું. એ બહુ પવિત્ર ગણાય. તે ઘોડાની ડોકમાં
 એક સોનાનું પતરું બાંધવાનું. તે પર એમ લખવાનું કે આ
 ઘોડાને જે બાંધે તેણે અમારી સાથે લટવું, અને અમને
 હરાવવા. જે તે અમારાથી હારે તો તેણે ખંડણી આપવી અને
 અમારી સત્તા કબુલ કરવી. એમ કરતાં કરતાં આખી દુનિ-
 યામાં ફરી આવવું પડે અને બધા દેશ જતાય તો પછી
 ઘેર આવી ઘોડાને વધેરી યજ્ઞ કરવાનો. આ કેટલી આકરી
 શરત છે તેની તમને સમજ પડી હશે. ઠીક. યુધિષ્ઠિર અને
 બીજા ચાર ભાઈઓએ મળી વિચાર કર્યો કે જે બને તે
 ખરી, આપણે યજ્ઞ તો કરવોજ કરવો. પછી ઘોડો તૈયાર
 કર્યો અને ભીમ તથા અર્જુન તેને લઈને મોટા લશ્કર સાથે
 દેશદેશાવર ભટકવા નીકળી પડ્યા. તે દરમ્યાન તેમણે ઘણાં
 ઘણાં પરાક્રમ કર્યાં. એ બધાં કંઈ અહિં લખાય નહિ.
 કેમકે યુધિષ્ઠિર રાજાનો એમાં કંઈ હાથ હતો નહિ. દુઃકામાં
 લખવાનું કે ભીમ, અર્જુન વગેરે જીવસટોસટના સંકટો
 વેડી દિગ્વિજય કરી આવ્યા અને પછી વાજતે ગાજતે યુધિ-

ધિરે દ્રૌપદી સાથે સળેડે બેસી થતુ કર્યો.

ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજા પાછા રીતસર રાજ કરવા લાગ્યા. પણ એવામાં યુગ બદલાયો. ત્રેતા યુગ પૂરો થયો અને કળિયુગ બેઠો. એમ મનાય છે કે આને લીધે પૃથ્વી પર પાપ વધારે થવા લાગ્યાં. લોકો વધારે લુચ્ચા થવા લાગ્યા, એટલે ધર્મરાજને રાજ કરવાનું કાબુ નહિ. તેથી તેમણે રાજપાટ બીજા ભાઈએને સોંપી પોતે હિમાલયની ટોચ પર ચાલ્યા જવાનો મનસૂબો કર્યો. પણ તેમનો એ વિચાર બાળીને ચારે ભાઈએએ પણ તેમનીજ સાથે હિમાલય પર જવાની ઇચ્છા બતાવી. પરિક્ષિત નામનો દ્રૌપદીનો એક છોકરો હતો તેને ગાદીએ બેસાડયો અને પાંચ ભાઈ તથા દ્રૌપદી નીકળી પડ્યાં. હિમાલય પર જતાં જતા તેમને ઘણાં દુઃખ વેઠવા પડ્યાં. હિમાલય પર શરદીથી એક પછી એક બધાનાં શરીર ઓગળી ગયાં. પણ યુધિષ્ઠિર રાજા સ્વર્ગે સંચર્યા; પેલું એક જુઠાણું પોતે બેલેલા, તેટલા પૂરતું થોડું દુઃખ તેમને વેઠવું પડ્યું. આ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાની વાત છે. તમે પણ તેમના જેવાજ સાચાબોલા થવા માટે મહેનત કરશો, તો જરૂર તમે પણ સુખી થશો.

મોતીના દાણા

(પુષ્પ)

૩

(૧૭ મુ)

ચાક્ર ચિત્ર

પાંચદ મરી ગયો. ચિખો લિખારી, મણિનો કુતુ,
લીલુ ને નીલુ વગેરે અનેક રમુગી ઘરમથુ વાતો.
ખાખકોના રામડાચાની ને ચાલાકાની ગરમત ભરેલી
કથાઓ. મોટા હરફ. પુષ્કળ ચિત્રો કિં. ૦-૨-૦

નવા યુગનાં રમકડાં

સેટ ૧ થી

૧ ટોલ્સ્ટોયના ત્રણ વાતો	૦-૫-૦
૨ બકુશ	૦-૬-૦
૩ બિરબલનો બનુ	૦-૮-૦
૪ શ્રીભારત (ટોલ્સ્ટોય)	૦-૮-૦
૫ નીલમ	૦-૬-૦
૬ લાખ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦
૭ બાળવિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
૮ જયબજરંગ	૦-૬-૦
૯ વાધોનું વન	૦-૪-૦
૧૦ બકુઈ હાર	૦-૪-૦
૧૧ બરફીપુરી	૦-૪-૦
૧૨ સોનાકુમારી	૦-૪-૦
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
૧૪ કચુંબર	૦-૩-૦
૧૫ ધૂપસળી	૦-૪-૦
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦-૬-૦
૧૭ મોતીના કાણા	૦-૫-૦
૧૮ એક હતો કૂતરો—	૦-૪-૦
૧૯ કેરીનાં બગીચાં	૦-૩-૦
૨૦ નવગીત	૦-૩-૦
૨૧ મેધધનુષ	૦-૪-૦
૨૨ મિયાલું	૦-૧-૦
૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦-૧-૦
૨૪ બાળકાચરી	૦-૩-૦
૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ	૦-૪-૦

૨૬ અધિકારી રાજ ૦-૧-૦

૨૭ રમકડાંનો ફકાન ૦-૧-૦

૨૮ બકુઈ જમીન ૦-૧-૦

૨૯ મકનો મસ્તાનાં ૦-૧-૬

૩૦ બંગાળી બિરબલ ૦-૬-૦

પોસ્ટલ રા. ૧૧. સ્ટેશનવાળા ગામે

ફલેવ પાસેલ સરણ પડે.

સેટ બીએ:

૧ જલજલામણી ૦-૧-

૨ સવાકાળી આપવીતી ૦-૧-

૩ ખોટી ખોટી વાતો ૦૧

૪ સિપાઈઠાઠા ૦)ખા

૫ મધપૂડો ૦૧૧

૬ કાલસાકાકા ૦૧-

૭ સખરસ ૦)ખ

૮ કીર્તિસ્તંભ ૦૧

૯ રિક્ક ટિક્ક ૦૧

નરી ચોપડીઓ તૈયાર થાય છે.

મોટા બાળકો-કુમારો માટે

બલકાન ૦૧-

બહાડનો બેઠ ૩૧૧

પારસમણી ૨)

ગીતગણિત ૧૧

પાંડતગુપ્તનિવાસ ૦૧૧

ખાંચણા ૦૧-

નીતિધર્મ ૦૧

ગાંડીવ

